

บทที่ ๒

การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดในฐานะประมุขของประเทศและองค์ศาสนูปถัมภก

ในส่วนแรกของบทนี้ จะกล่าวถึงการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดในฐานะประมุขของประเทศ โดยเสนอตัวอย่างการเสด็จ ในพิธีการสำคัญของรัฐอย่างการตรวจพลสวนสนามเนื่องในวันกองทัพเรือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ การเสด็จ ทรงต้อนรับพระราชอาคันตุกะในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ รวมทั้งการเสด็จ ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ณ มหาวิทยาลัยในต่างจังหวัด ซึ่งจะอภิปรายโดยอ้างอิงงานงานวิชาการที่ได้ศึกษาพระราชกรณียกิจดังกล่าวไว้แล้ว

ส่วนต่อมา จะกล่าวถึงการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดในฐานะองค์ศาสนูปถัมภก พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับศาสนาในท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิบัติบ่อยครั้ง ได้แก่ การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงทอดผ้าพระกฐิน แม้ว่าจะไม่ได้รับการกล่าวถึงในงานเขียนเฉลิมพระพระเกียรติมากเท่าการเสด็จ ทอดผ้าพระกฐินด้วยกระบวนการทางชลมารคก็ตาม พระราชกรณียกิจในท้องที่ต่างจังหวัดเกี่ยวกับศาสนา จะเริ่มมีจำนวนมากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๐๐ เป็นต้นไป และไม่ได้มีแต่เพียงการเสด็จ ถวายผ้าพระกฐินแต่เพียงอย่างเดียว หากยังประกอบไปด้วยพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับศาสนาในลักษณะอื่นๆ เช่น การเสด็จ ไปทรงผูกพัทธสีมาตัดลูกนิมิต, การยกช่อฟ้าพระอุโบสถ, การเททองหล่อพระพุทธรูป เป็นต้น

ในทศวรรษแรกของการครองราชย์ มีการเสด็จ ไปทรงประกอบพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับศาสนาในท้องที่ต่างจังหวัดไม่บ่อยครั้งนัก ช่วงเวลาดังกล่าว กิจการทางศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินการเพื่อสร้างความเป็นผู้นำแห่งชาติให้ตนเอง ซึ่งทำให้เข้าไปมีบทบาทในกิจการทางศาสนาที่ราชสำนักเคยมีบทบาทอยู่

ส่วนต่อมา บทนี้จะแสดงเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีและกิจการทางวัฒนธรรมแวดล้อมราชสำนักหลายกรณี ที่ “พื้นฟู” ขึ้นมาในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตามที่ค้นพบในเอกสารเหตุผลในการนำกิจการเหล่านั้นกลับมาได้แก่ เพราะเป็น “โบราณราชประเพณี” หรือ เคยปฏิบัติมาอย่างสม่ำเสมอ กิจการเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของการทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์กลับมาเป็นศูนย์กลางของสังคมการเมืองไทยอีกครั้งหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕

ปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ต่อดันทศวรรษ ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในท้องที่ต่างจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับศาสนาควบคู่ไปกับพระราชกรณียกิจอื่นที่ทรงปฏิบัติอยู่เป็นประจำในช่วงเวลานั้นๆ เช่น การเสด็จ ไปทรงผูกพัทธสีมาตัดลูกนิมิตในคราวเดียวกับการพระราชทานธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้าน หรือการเสด็จ ไปทรงนมัสการพระภิกษุพร้อมๆ กับทรงทอดพระเนตรอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น

ในส่วนหลังของบท จะกล่าวถึงการเสด็จ ไปพระราชทานพระพุทธรูปพระพุทธรูปประจำจังหวัดในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ ข้อค้นพบซึ่งได้จากการตีความพระราชดำรัสที่พระราชทานระหว่างพิธีก็คือ พระราชกรณียกิจนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสถาปนาพระราชสถานะความเป็นผู้นำแห่งชาติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๒.๑ การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดในฐานะประมุขของประเทศและจอมทัพไทย

การเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดในฐานะองค์ประมุขของรัฐ ในที่นี้หมายถึง การเสด็จ ไปในพิธีการที่เป็นทางการ เช่น การพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้บุคคลต่างๆ เข้าเฝ้า, การวางศิลาฤกษ์-เปิดอาคาร, การพระราชทานสมรส เป็นต้น ในทศวรรษ ๒๔๙๐ เท่าที่พบเอกสาร มีการเสด็จในลักษณะดังกล่าวไม่บ่อยนัก ตัวอย่างได้แก่ การเสด็จ ตรวจพลสวนสนามเนื่องในวันกองทัพเรือที่จังหวัดชลบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗

การเสด็จ ครั้งดังกล่าวมีขึ้นระหว่างวันที่ ๒๐-๒๒ พฤศจิกายน ก่อนหน้านั้น กระทรวงมหาดไทยได้รับแจ้งหมายกำหนดการจากสำนักพระราชวัง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงตรวจพลสวนสนามทางเรือและทอดพระเนตรการแสดงยกพลขึ้นบกที่หาดบางแสน จังหวัดชลบุรี ในวันกองทัพเรือ กำหนดวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๗ เวลา ๙.๓๐ น. เสด็จประทับเรือยนต์พระที่นั่งจากท่าศุลกากร จังหวัดสมุทรปราการ ประทับแรมในเรือพระที่นั่ง ๒ ราตรี แล้ววันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๗ เสด็จ กลับ ๑๖.๐๐ น. เรือพระที่นั่งเทียบท่าราชวรดิฐ^๑ (สะกดตามต้นฉบับ)

ตามที่ปรากฏในเอกสาร รายละเอียดของพิธีตรวจพลสวนสนามมีดังนี้

เวลา ๙.๐๐ น. ทางกองทัพเรือได้แสดงการยกพลขึ้นบกที่หาดบางแสน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จลงเรือสะเทินน้ำสะเทินบกทอดพระเนตรการยกพลขึ้นบกของกองทัพเรือโดยใกล้ชิด และได้เสด็จขึ้นบกที่ชายหาดบางแสนเมื่อเวลา ๑๐.๓๐ น. เสด็จขึ้นประทับบนปราสาทซึ่งทางกองทัพเรือจัดเป็นสถานที่ประทับประมาณ ๑ ช.ม. แล้วเสด็จลงเรือสะเทินน้ำสะเทินบกทอดพระเนตรขบวนเรือรบบริเวณหน้าหาดบางแสน เสร็จแล้วเสด็จขึ้นประทับเรือพระที่นั่งเกียรตินาวิ^๒ (สะกดตามต้นฉบับ)

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ กลับจังหวัดพระนครทางเรือพระที่นั่ง ทรงหยุดบูชาพระสมุทรเจดีย์ที่จังหวัดสมุทรปราการ ก่อนเสด็จ กลับจังหวัดพระนครต่อไป

หลังการเสด็จ เยือนต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๐๔ พระราชกรณียกิจประการหนึ่งที่เพิ่มขึ้นมาในการเสด็จ ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็คือ การรับพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศ ดังเช่น ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ไปรับพระราชอาคันตุกะในท้องที่ต่างจังหวัด ๓ ครั้ง ได้แก่อดีตพระมหากษัตริย์เบลเยียม, ประธานาธิบดี

^๑ สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๑/๑๘ เสด็จ ตรวจพลสวนสนามของกองเรือฝึกภาครวม (พ.ศ. ๒๔๙๗) หนังสือลงวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน

^๒ สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๑/๑๘ เสด็จ ตรวจพลสวนสนามของกองเรือฝึกภาครวม (พ.ศ. ๒๔๙๗)

อินโดนีเซีย และเจ้าหญิงอเล็กซานดร้าแห่งเคนท์ ทั้ง ๓ กรณีใช้พื้นที่ต่างกัน ตั้งแต่จังหวัดนครปฐม, ปทุมธานี, เชียงใหม่, พระราชวังไกลกังวล ไปจนถึงหมู่บ้านกระเหรี่ยง จังหวัดเพชรบุรี^๓ พระราชกรณียกิจประเภทนี้ เป็นที่มาของการสร้างพระตำหนักกุฟิงค์ราชนิเวศน์ในปี ๒๕๐๔^๔ ซึ่งใช้รับพระราชอาคันตุกะครั้งแรกเมื่อเดือนมกราคม ๒๕๐๕

ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๘ เป็นช่วงที่มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ต่างจังหวัดเพื่อรับพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน พ.ศ. ๒๕๐๕ มีการรับพระราชอาคันตุกะที่ต่างจังหวัด ๔ ครั้ง เป็นเวลาทั้งหมด ๑๕ วัน นั่นคือ การรับเสด็จสมเด็จพระเจ้ากรุงเดนมาร์กและสมเด็จพระราชินีอินกริด ระหว่างวันที่ ๑๕-๒๔ มกราคม, การพระราชทานเลี้ยงพระกระยาหารค่ำเป็นการส่วนพระองค์แก่เจ้าหญิงเบียทริซ มกุฎราชกุมารีแห่งเนเธอร์แลนด์ ที่พระราชวังบางปะอินในวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน, การต้อนรับประธานาธิบดีสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีที่พระตำหนักกุฟิงค์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ ๒๔-๒๖ พฤศจิกายน และการต้อนรับนายพลเนวิน ประธานสภาปฏิวัติแห่งสหภาพพม่า ไปชมเขื่อนภูมิพล^๕

หลัง พ.ศ. ๒๕๐๕ ยังคงมีการเสด็จฯ ต่างจังหวัดเพื่อรับพระราชอาคันตุกะเช่นกัน แต่เมื่อเทียบกับ พ.ศ. ๒๕๐๕ แล้ว จะมีปริมาณน้อยกว่า ปี ๒๕๐๖ มีการเสด็จฯ ต่างจังหวัดเพื่อรับอาคันตุกะจากต่างประเทศ ๓ ครั้ง ได้แก่ การรับเสด็จพระราชวงศ์แห่งกรีซ ประทับเรือพระที่นั่งประพาสลำน้ำเจ้าพระยา, รับเสด็จราชวงศ์เนเธอร์แลนด์ที่พระตำหนักกุฟิงค์ราชนิเวศน์ และพระราชทานเลี้ยงพระกระยาหารค่ำแก่เจ้าหญิงมาร์เกรเธอ รัชทายาทแห่งประเทศเดนมาร์ก ที่พระราชวังบางปะอิน ในการนี้ใช้เวลาทั้งหมด ๖ วัน ต่อมา ปี ๒๕๐๗ มีการเสด็จฯ ต่างจังหวัดเพื่อพระราชกรณียกิจดังกล่าว ๔ ครั้ง ได้แก่ การรับเสด็จสมเด็จพระราชาธิบดี และสมเด็จพระราชินีแห่งประเทศเบลเยียม, การรับเสด็จสมเด็จพระราชาธิบดี และสมเด็จพระราชินีแห่งประเทศมาเลเซีย, การพระราชทานเลี้ยงพระกระยาหารเป็นการส่วนพระองค์แก่เจ้าหญิงแห่งอิหร่าน ที่พระตำหนักกุฟิงค์ราชนิเวศน์ และการรับเสด็จเจ้าฟ้ามกุฎราชกุมารีแห่งญี่ปุ่นและพระชายา ที่จังหวัดธนบุรีและเชียงใหม่ ใช้เวลาทั้งหมด ๑๓ วัน และปี ๒๕๐๘ มีการรับพระราชอาคันตุกะที่ต่างจังหวัด ๓ ครั้ง ได้แก่ การรับเสด็จสมเด็จพระเจ้ากรุงนอร์เวย์, การรับเสด็จเจ้าชายเบอร์ทิลแห่งสวีเดน, และการทรงเรือไปกับดยุกแห่งเอดินบอระที่พัทยา ใช้เวลาทั้งหมด ๕ วัน^๖

^๓ประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม ๒ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๓-๒๕๐๗ (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕) (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๒, ๑๑๖, ๑๒๙ และ ๑๕๕.

^๔ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, วังเจ้า (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บุญประกอบ, ๒๕๒๑), หน้า ๒๘๕-๒๘๘.

^๕ประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม ๒ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๓-๒๕๐๗, หน้า ๑๗๐-๑๗๓, ๒๔๐, ๒๔๒-๒๔๓ และ ๒๕๐.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑-๒๖๒, ๓๑๓, ๓๒๐, ๓๔๕-๓๔๖, ๓๕๐-๓๕๑, ๓๖๑-๓๖๒ และ ๔๑๓-๔๑๔. และประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม ๓ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๘-๒๕๑๒ (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรง

หลัง พ.ศ. ๒๕๐๘ การเสด็จ ต่างจังหวัดเพื่อรับพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศมีปริมาณลดลงอย่างเห็นได้ชัด ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ ไม่มีแม้แต่ครั้งเดียว การเสด็จ ต่างจังหวัดเพื่อการดังกล่าวเกิดขึ้นอีกครั้งในปี ๒๕๑๐ และ ๒๕๑๑ แต่ก็ยังเป็นปริมาณที่น้อยเมื่อเทียบกับช่วงปี ๒๕๐๔-๒๕๐๘ การเสด็จ ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อการรับพระราชอาคันตุกะในช่วงนี้ เป็นผลต่อเนื่องมาจากการเสด็จ ต่างประเทศในช่วงปี ๒๕๐๒-๒๕๐๔

พระราชกรณียกิจระหว่างการต้อนรับพระราชอาคันตุกะที่ต่างจังหวัดได้แก่ การพระราชทานเลี้ยงพระกระยาหาร, การทอดพระเนตรสภาพภูมิประเทศของไทย และบางครั้งมีการนำประเพณีไทยมาแสดงให้พระราชอาคันตุกะชม

การเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานปริญญาบัตรแก่บัณฑิตมหาวิทยาลัยต่างจังหวัด

ครั้งหลังของทศวรรษ ๒๕๐๐ พระราชกรณียกิจในการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงเป็นพระประมุขของรัฐได้เพิ่มขึ้นอีกประการหนึ่งคือ การเสด็จ ไปพระราชทานปริญญาบัตรแก่บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยในต่างจังหวัด จากงานศึกษาบางส่วนพระราชกรณียกิจดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่ การขยายตัวของสถาบันระดับอุดมศึกษา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางไทยที่เป็นผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ เป็นต้นมา และการฟื้นฟูสถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เริ่มขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

การเสด็จ พระราชทานปริญญาบัตร เป็นพระราชกรณียกิจที่เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๓ ในคราวที่เสด็จ นิวัตประเทศไทยเป็นการชั่วคราว ในปีนั้นได้เสด็จ ไปพระราชทาน ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หลังจากนั้นก็ว่างเว้นไปจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๒ ในช่วงประมาณ ๑๐ ปีหลังจากนั้น สถาบันระดับอุดมศึกษายังจำกัดอยู่เฉพาะในกรุงเทพ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้เสด็จ พระราชทานปริญญาบัตร ณ มหาวิทยาลัยต่างจังหวัดเป็นครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น พระราชกรณียกิจดังกล่าวจะกระจายไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ในปีถัดๆ มา ตั้งแต่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตพิษณุโลก,

เจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕) (กรุงเทพฯ; อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๕), หน้า ๕-๖, ๘ และ ๑๘.

ใน พ.ศ. ๒๕๑๐ มีการเสด็จ ต่างจังหวัดเพื่อรับพระราชอาคันตุกะ ๓ ครั้ง คือการรับเสด็จ เจ้าหญิงเบเนดิกเตแห่งเดนมาร์ก, การต้อนรับประธานาธิบดีสาธารณรัฐออสเตรีย และการต้อนรับประธานาธิบดีสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ใช้เวลา ๙ วัน ส่วน พ.ศ. ๒๕๑๑ มีการเสด็จ ต่างจังหวัดเพื่อพระราชกรณียกิจดังกล่าว ๒ ครั้ง คือการต้อนรับประธานาธิบดีฟิลิปปินส์ และการรับเสด็จสมเด็จพระจักรพรรดิ และสมเด็จพระราชินีแห่งอิหร่าน ใช้เวลา ๗ วัน ดู *ประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม ๓* ปีพุทธศักราช ๒๕๐๘-๒๕๑๒, หน้า ๑๙๒-๑๙๓, ๑๙๕, ๒๐๖-๒๐๘, ๒๘๕-๒๘๖ และ ๒๘๗-๒๘๐.

วิทยาเขตมหาสารคาม และวิทยาเขตสงขลา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และวิทยาเขตหาดใหญ่^๕

การขยายตัวทั้งในเชิงพื้นที่และปริมาณของการเสด็จ ไปพระราชทานปริญญาบัตร เป็นผลโดยตรงมาจากการขยายตัวของสถาบันระดับอุดมศึกษาของไทย ที่เติบโตขึ้นอย่างเห็นได้ชัดนับจากทศวรรษ ๒๕๐๐ เป็นต้นมา จาก พ.ศ. ๒๕๐๔ ที่มีนักศึกษาประมาณ ๑๕,๐๐๐ คน ในมหาวิทยาลัย ๕ แห่ง เมื่อถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ มีนักศึกษาถึงประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คนจากมหาวิทยาลัย ๑๗ แห่ง^๖ เบนดิก แอนเดอร์สันวิเคราะห์ว่า เศรษฐกิจไทยที่เติบโตขึ้นอย่างมากหลัง พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นผลมาจากปัจจัย ๓ ประการ ได้แก่ การที่สหรัฐอเมริกาสามารถกดดันเจ้าอาณานิคมเดิมออกไปจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง, ประเทศไทยกลายเป็นศูนย์กลางของการขยายอำนาจของสหรัฐอเมริกา ทั้งในทางเศรษฐกิจและการทหาร และประการสุดท้าย การปฏิวัติทางเทคโนโลยี ทำให้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวขยายตัว ภาวะเศรษฐกิจดังกล่าวก่อให้เกิดกลุ่มคนที่เรียกว่า “กระแสมัฟฟินชั้นกลางและนายทุนน้อย” คนกลุ่มนี้เองที่แสดงออกถึงสำนึกทางชนชั้นของตนผ่านความคาดหวังให้สมาชิกในครอบครัวได้รับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเลื่อนสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม การขยายตัวอย่างมากของสถาบันระดับอุดมศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นผลที่รัฐไทยตอบสนองต่อการเกิดขึ้นของคนกลุ่มนี้^๗

ในกรณีของสถานะและบทบาทที่เพิ่มขึ้นของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทักษิณ เฉลิมเตียรณเสนอว่าในทศวรรษแรกของการครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถูกจำกัดบทบาท “รัฐบาลจอมพล ป. ได้ขัดขวางพระมหากษัตริย์ในการใช้พระราชอำนาจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง... พระองค์และที่ปรึกษาของพระองค์ก็รู้สึกว่าจะพระองค์ไม่อยู่ในฐานะที่จะแสดงความคิดเห็นทางการเมืองใดๆ”^๘ แต่เมื่อมาถึงยุคที่จอมพลสฤษดิ์เป็นใหญ่ทางการเมือง รัฐบาลได้กระทำการที่เรียกกันว่า “การฟื้นฟูพระราชอำนาจ” ของพระมหากษัตริย์ขึ้น ตั้งแต่เริ่มแรกที่ก่อการรัฐประหาร “ด้วยเหตุที่ยังมีรากฐานที่ไม่มั่นคงนัก คณะรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์จึงต้องหันไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารเพื่อการสนับสนุนและเพื่อความชอบธรรม”^๙ หลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยมีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จากที่เคยถูกจำกัดบทบาทในช่วงก่อนหน้านั้น กลับมามีโอกาสแสดงพระองค์ต่อสาธารณะมากขึ้น

ข้อมูลในย่อหน้านี้ประมวลจาก พระบรมราโชวาท พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน (ธนบุรี: กรุงเทพฯการพิมพ์, ม.ป.ป.) และหนังสือประมวลพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สำนักพระราชเลขานุการเผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นต้นมา

^๕เบนดิก แอนเดอร์สัน, “บ้านเมืองของเราลงแดง: แง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรมของรัฐประหาร ๖ ตุลาคม,” ใน จาก ๑๔ ถึง ๖ ตุลา, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๙.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒-๑๑๓.

^๗ทักษิณ เฉลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า ๓๕๓.

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๔.

ทักษ์กล่าวว่าหน้าที่ของสถาบันกษัตริย์ในระบบการเมืองของจอมพลสฤษดิ์มี ๒ ประการ ได้แก่ การสร้างความชอบธรรมให้กับการยึดอำนาจและนโยบายของรัฐบาล และการสนับสนุนโครงการปกครองแบบบิดากับบุตรของจอมพลสฤษดิ์ ตัวอย่างรูปธรรมของบทบาทที่เพิ่มขึ้นได้แก่ การสนับสนุนให้เสด็จ ประพาสต่างประเทศ โดยหวังว่าจะช่วยสร้างภาพลักษณ์และลดคำวิพากษ์วิจารณ์จากต่างประเทศได้, การพระราชทานพระราชดำรัสสนับสนุนรัฐบาลอย่างเปิดเผย, การรื้อฟื้นพระราชพิธีต่างๆ ที่ถูกยกเลิกไปหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทั้งพิธีแรกนาขวัญและพระราชพิธีพระราชทานผ้าพระกฐิน รวมทั้งการยกให้พระมหากษัตริย์มีสถานะเป็นศูนย์กลางของชาติในกรณีของการเปลี่ยนวันชาติจาก ๒๔ มิถุนายนมาเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา, โครงการสาธารณกุศลต่างๆ ที่มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นศูนย์กลางในการสนับสนุนเงินบริจาค และการเสด็จ ออกให้บุคคลต่างๆ มีโอกาสได้เข้าเฝ้าฯ^{๑๑}

ทักษ์วิเคราะห์ว่าผลประการหนึ่งของการดังกล่าวได้แก่ ความสัมพันธ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีต่อกลุ่มเอกชนต่างๆ ที่เป็นชนชั้นกลาง รวมทั้งนิสิตนักศึกษา ซึ่งไม่เพียงการเสด็จพระราชทานปริญญาบัตรเท่านั้น ยังรวมไปถึงการเสด็จ ไปทรงร่วมกิจกรรมต่างๆ ของนักศึกษา เช่น การเสด็จ ทรงดนตรีตามมหาวิทยาลัยต่างๆ ซึ่งทำให้ทรงสามารถเข้าถึงนักศึกษาได้อย่างเป็นกันเอง ผ่านกิจกรรมเหล่านั้นและการพระราชทานพระราชดำรัส ที่มีลักษณะเป็นการส่วนพระองค์กว่าในพิธีพระราชทานปริญญาบัตร^{๑๒}

ประจักษ์ ก้องกีรติ เสนอต่อไปจากทักษ์อีกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและนักศึกษาที่ก่อตัวขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๐๐ ต่อดันทศวรรษ ๒๕๑๐ เป็นส่วนหนึ่งของกระแสความคิดที่นำไปสู่การก่อตัวของขบวนการนักศึกษา ซึ่งมีบทบาทสำคัญในกรณี ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ นอกเหนือไปจากแนวคิดซ้ายใหม่ ที่ได้รับอิทธิพลมาจากการเคลื่อนไหวต่อต้านสงครามเวียดนามในประเทศตะวันตก และแนวคิดชาตินิยมต่อต้านรัฐบาลเผด็จการทหารที่ร่วมมือกับกองทัพอเมริกัน ทั้งนี้ ปัจจัยสำคัญได้แก่ พระราชดำรัสพระราชทานแก่นิสิตนักศึกษาในวาระต่างๆ ที่หลายครั้งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์บ้านเมือง ส่งผลให้นักศึกษาเกิดความมั่นใจในสิ่งที่ตนกำลังทำ ประกอบกับ "วาทกรรมกษัตริย์ประชาธิปไตย" ที่ประจักษ์วิเคราะห์ว่าเป็นแนวทางการรับรู้บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะส่วนสำคัญของพัฒนาการประชาธิปไตยไทย ก็เป็นแนวคิดสำคัญที่นักศึกษาใช้ต่อต้านเผด็จการทหารในช่วงเวลานั้น จนนำไปสู่กรณี ๑๔ ตุลาในที่สุด^{๑๓}

^{๑๑} ทักษ์ เฉิมเตียรณ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, หน้า ๓๕๕-๓๗๓.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๓. และ ประจักษ์ ก้องกีรติ, *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน ๑๔ ตุลาฯ* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๖๖.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๔-๕๑๘.

๒.๒ การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดในฐานะองค์ศาสนูปถัมภก

ในทศวรรษ ๒๔๙๐ การเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดในฐานะองค์ศาสนูปถัมภกมีปริมาณไม่มากนัก ดังที่กล่าวไว้ตั้งแต่ต้นบท ว่ากิจการทางศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างไรก็ตาม ก่อนจะอภิปรายในประเด็นดังกล่าว จะเสนอเอกสารส่วนหนึ่งที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระองค์เป็นองค์ศาสนูปถัมภกระหว่างการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัด

ระหว่างการเสด็จ ประพาสและเยี่ยมราษฎรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ ใน พ.ศ. ๒๔๙๘, ๒๕๐๑ และ ๒๕๐๒ ตามลำดับ พระราชกรณียกิจหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติก็คือ การประกอบพระราชพิธีสมโภชพระเจดีย์สถานและพระพุทธปฏิมาของแต่ละภูมิภาค ได้แก่ พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก พระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน, พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ และพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช^{๙๔}

เท่าที่พบเอกสารร่วมสมัย ที่จังหวัดนครพนม ทรงประกอบพิธีสมโภชพระธาตุพนม ผู้เข้าร่วมในพิธีได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี คณะรัฐมนตรี รวมทั้ง “ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่วนภาค ส่วนจังหวัด ทั้งฝ่ายทหาร ตำรวจ พลเรือน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสมาคมส่งเสริมวัฒนธรรม ห้าง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และราษฎรเป็นจำนวนมาก” รวมถึงราชวงศ์และข้าราชการบางส่วนของลาว^{๙๕} พิธีเริ่มต้นด้วยการเสด็จ เข้าสู่วิหาร ทรงจุดธูปเทียนนมัสการพระแก้ว ทรงประเคนไตรแก่พระสงฆ์ ๑๐ รูป ทรงประเคนภัตตาหาร เสร็จแล้วเสด็จ ออกจากวิหารไปยังลานพระธาตุพนม

ทรงพระสุหร่ายสรงพระธาตุพนม แล้ว...ทรงพระราชอุทิศผ้าสีชมพูและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบให้ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม รับไปห่มองค์พระธาตุพนม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ถวายต้นไม้ทอง เงิน โดยเฉพาะสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ได้ถวายแจกันปักดอกไม้ อีก ๑ คู่เป็นพุทธบูชา ครั้นแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ทรงจุดธูปเทียนนมัสการองค์พระธาตุ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับพระราชอาสน์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน สมโภชน์พระธาตุพนม เจ้าพนักงานประโคมดุริยางค์เครื่องดนตรีสังข์เคาะบัณเฑาะว์ครบ ๓ รอบแล้ว ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมเบิกขบวนแห่ของคนไทยเผ่าต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำโขง ๘ เผ่า ฟ้อนรำไปตามประเพณีพื้นเมือง ถวายหน้าพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินสู่วิหารห่อพระแก้ว ทรงนมัสการพระพุทธปฏิมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์บำรุงพระธาตุ จำนวนเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท แล้วเสด็จ

^{๙๔} เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, *บันทึก เป็น อยู่ คือ* (กรุงเทพฯ: เมจิกโปรดักชั่นส์, ๒๕๓๕), หน้า ๖๘, ๗๖ และ ๘๘.

^{๙๕} หจข., (๓) สร.๐๒๐๑.๖๕/๔ การเสด็จพระราชดำเนินประพาสภายในประเทศ (๒๔ มี.ค. ๒๔๙๘-๒๑ ก.พ. ๒๕๐๑). พิธีนี้มีในวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน

พระราชดำเนินออกจากพระวิหาร ทรงเยี่ยมราษฎรที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรอบ บริเวณพระวิหาร^{๖๖} (สะกดตามต้นฉบับ)

กิจกรรมทั้งหมดในข้อความข้างบนเกิดขึ้นท่ามกลางสายตาของข้าราชการ นักการเมือง และประชาชนที่มาเข้าเฝ้าฯ ในวันนั้น การประกาศความเป็นพุทธกษัตริย์และความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณโดยการสักการะศาสนสถานซึ่งประชาชนในท้องถิ่นให้ความเคารพนับถือ เป็นอีกแง่มุมหนึ่งของการเสด็จฯ เยี่ยมราษฎรในครั้งนี้ นำเสียดายที่ยังไม่สามารถค้นพบเอกสารร่วมสมัยที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพิธีนมัสการพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก และพระราชพิธีสมโภชพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราชได้ หนังสือ *บันทึก เป็น อยู่* คือ ของท่านผู้หญิงเกนหลง ที่บันทึกพระราชกรณียกิจระหว่างการเสด็จฯ ประพาสและเยี่ยมราษฎรทั้ง ๓ ภูมิภาค ก็กล่าวถึงพระราชพิธีดังกล่าวแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

๒.๒.๑ พระราชพิธีพระราชทานผ้าพระกฐินในทศวรรษ ๒๔๙๐ กับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

โดยทั่วไป เป็นที่รับรู้กันว่าการถวายผ้ากฐิน หรือการทอดกฐิน เป็นประเพณีทางพุทธศาสนา ที่มีมาแต่สมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์อยู่จำพรรษาใหม่ก่อนออกเดินทางชุกงค์ ในช่วงออกพรรษา ซึ่งแต่เดิมเป็นเรื่องเฉพาะของสงฆ์ ต่อมา ผู้มีจิตศรัทธาได้อนุเคราะห์จำพรรษาต่อพระสงฆ์และกลายเป็นประเพณีการทอดกฐินสืบมา^{๖๗}

ในกรณีของการพระราชทานผ้าพระกฐินโดยพระมหากษัตริย์ไทย มีงานวิชาการเสนอว่า “เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลที่ปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์”^{๖๘} ตั้งแต่สมัยสุโขทัยและอยุธยา โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่มีการเสด็จฯ พระราชทานผ้าพระกฐินแก่พระอารามเป็นจำนวนมาก มีทั้งการเสด็จฯ พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค (ทางน้ำและทางบก) สำหรับรัชกาลปัจจุบัน งานวิชาการชิ้นเดียวกันระบุว่า “ตามราชประเพณีต้องเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินยังวัดหลวงทุกวัดทั่วพระราชอาณาจักร”^{๖๙} แต่เสด็จฯ เป็นประจำทุกปีเพียง ๑๖ วัด ส่วนวัดอื่นโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์เสด็จฯ แทน นอกจากนั้น “ด้วยพระจริยวัตรของความเป็นกษัตริย์นักพัฒนา” จึงโปรด

^{๖๖} หจข., (๓) สร.๐๒๐๑.๖๕/๔ การเสด็จพระราชดำเนินประพาสภายในประเทศ (๒๔ มี.ค. ๒๔๙๘-๒๑ ก.พ. ๒๕๐๑).

^{๖๗} สุรินทร์ อาสะไวย์ และวารุณี โอสถารมย์, *กระบวนพยุหยาตราสถลมารค* (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙. น่าสนใจว่า การอ้างถึง “ราชประเพณี” เช่นนี้มีนัยหมายถึงอะไร หากหมายความว่า เป็นสิ่งที่ราชสำนักไทยปฏิบัติมาแต่โบราณ ก็เป็นเรื่องที่สามารถตั้งคำถามได้ เพราะแม้แต่ในงานวิชาการชิ้นเดียวกันนี้ เมื่อกล่าวถึงการพระราชทานกฐินในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นยุคที่พระมหากษัตริย์เสด็จฯ ในปริมาณมากอย่างเห็นได้ชัด ก็ไม่มีการกล่าวถึงการเสด็จฯ “ทุกวัดทั่วพระราชอาณาจักร” แต่อย่างใด

ให้มี "ภูกินตัน" ซึ่งหมายถึงพระภูกินที่พระราชทานแก่วัดในพื้นที่ทุรกันดาร ซึ่งไม่จำกัดว่าเป็นวัดหลวงหรือไม่^{๒๐}

ในส่วนของกระบวนการพยุหยาตรา ในรัชกาลปัจจุบันมีการเสด็จ ด้วยกระบวนการพยุหยาตราทางชลมารคเพียง ๒ ครั้ง ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๕๓๓ และพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ พ.ศ. ๒๕๐๖ ส่วนกระบวนการพยุหยาตราทางชลมารค จัดเป็นครั้งแรกในรัชกาลในงานฉลองครบรอบ ๒๕ พุทธศตวรรษเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จ ครั้งแรกที่เสด็จ ได้แก่การพระราชทานผ้าพระภูกินที่วัดอรุณราชวรารามเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ แต่เป็นกระบวนการที่ไม่สมบูรณ์ เนื่องจากเรือในพระราชพิธีล้วนชำรุดทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการเสด็จ พระราชทานผ้าพระภูกินด้วยกระบวนการพยุหยาตราอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๑๐ และใน พ.ศ. ๒๕๒๕ ในคราวเฉลิมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ ๒๐๐ ปี เป็นการเสด็จ โดยกระบวนการพยุหยาตราทางชลมารคที่สมบูรณ์แบบเป็นครั้งแรก ส่วนการเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระภูกินโดยกระบวนการพยุหยาตราทางชลมารคสมบูรณ์แบบครั้งแรกเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๓๐ ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๓๙ กองทัพเรือได้สร้าง "เรือพระที่นั่งนารายณ์ทรงสุบรรณรัชกาลที่ ๙" ถวาย ใช้เป็นเรือพระที่นั่งทรงในการเสด็จ พระราชทานผ้าพระภูกินด้วยกระบวนการพยุหยาตราทางชลมารคในปีนั้น แทนการทรงเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์อย่างเดิม เป็นส่วนหนึ่งของการฉลองครองราชย์ครบ ๕๐ ปี^{๒๑}

น่าสังเกตว่า งานวิชาการเล่มที่อ้างถึงข้างต้น เช่นเดียวกับเอกสารของราชการหลายเล่ม ได้บรรยายถึงการเสด็จ พระราชทานผ้าพระภูกินและการเสด็จ โดยกระบวนการพยุหยาตราทางชลมารค โดยไม่ให้ความสำคัญกับนัยทางการเมืองที่พระราชพิธีทั้ง ๒ ชาติช่วงไปหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ รวมทั้งการฟื้นฟูกลับมาในช่วงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ แม้จะกล่าวสั้นๆ ว่า "กระบวนการพยุหยาตราชลมารค...ได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้หลังจากเว้นว่างมานานเกือบ ๓๐ ปี" แต่โดยรวมแล้ว

^{๒๐}สุนทรี อาสะโวทย์ และวารุณี โอสถารมย์, *กระบวนการพยุหยาตราชลมารค*, หน้า ๒๙. ดังจะอภิปรายต่อไป ในช่วงต้นรัชกาล จำนวนพระอารามที่เสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระภูกินด้วยพระองค์เองมีเพียงปีละ ๙ วัด

^{๒๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๓.

เช่น *กระบวนการพยุหยาตราชลมารค* (กรุงเทพฯ: กองทัพเรือ, ๒๕๔๐), หน้า ๖. "นักโบราณคดีหรือนักประวัติศาสตร์ได้สันนิษฐานว่า ประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินเมืองไทยจะเสด็จพระราชดำเนินไปตามท้องน้ำด้วยกระบวนการพยุหยาตราชลมารคเห็นจะเกิดมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี", *กระบวนการพยุหยาตรา: ประวัติและพระราชพิธี* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๓๑), หน้า ๑. "กระบวนการพยุหยาตรา เป็นวัฒนธรรมของไทยอย่างหนึ่งซึ่งสืบทอดมาแต่เบื้องบรรพกาล" หรือ *กระบวนการพยุหยาตรา* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้าคำนำ. "ประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนการพยุหยาตราทั้งชลมารคและชลมารค เป็นประเพณีของไทยโดยเฉพาะ ชาติใดเมืองไหนก็ไม่เคยมี เรามีของเราอยู่แต่เพียงชาติเดียวมาแต่โบราณกาล และได้รับการประเพณีอันเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองนี้ไว้สำหรับเทอดพระเกียรติ และประดับพระบารมีในสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้า อันเป็นที่เคารพสักการะยิ่งตลอดมา"

งานชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องของพระราชพิธีทั้งสองมากกว่า ดังที่ได้บรรยายว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงสืบทอดแบบแผนธรรมเนียมราชประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินด้วยกระบวนพยุหยาตรา...เป็นการมุ่งแสดงถึงการสืบทอดโบราณราชประเพณี อันเป็นแบบแผนราชสำนักที่สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์แห่งพระราชอิสริยยศองค์พระมหากษัตริย์ราชเจ้าของไทย”^{๒๒}

ดังที่จะอภิปรายต่อไป การเสด็จพระราชทานผ้าพระกฐินและการเสด็จ ด้วยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค เป็นส่วนหนึ่งของกิจการทางวัฒนธรรมแวดล้อมสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่หลังการรัฐประหาร ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ และ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ หากถือว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ มีเนื้อหาที่สำคัญที่สุดคือการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และถ่ายโอนการใช้อำนาจสาธารณะไปยังสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมีที่มาจากประชาชนนัยทางการเมืองที่สำคัญยิ่งของการฟื้นฟูดังกล่าวก็คือ การลดความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ กลับมาประทับประเทศไทยเป็นการถาวรใน พ.ศ. ๒๔๙๔ ตามที่เอกสารร่วมสมัยบันทึกไว้ การพระราชกุศลพระราชทานผ้าพระกฐินหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จะเป็นผู้เสด็จ เป็นองค์ประธาน ดังเช่นใน พ.ศ. ๒๔๙๒ มีพระอาราม ๙ แห่งในจังหวัดพระนคร ใช้เวลาในการพิธีทั้งสิ้น ๓ วัน วันละ ๓ แห่ง เกือบทั้งหมดเป็นการเสด็จ ทางรถยนต์ มีการพระราชทานที่วัดอรุณราชวรารามแห่งเดียวที่เสด็จ โดยรถยนต์พระที่นั่งข้ามจากท่าราชวรดิฐ^{๒๓} ในปีต่อมา มีการเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงแก่พระอารามที่จังหวัดอยุธยาเพิ่มอีก ๒ แห่ง ส่วนพระอารามในจังหวัดพระนครส่วนใหญ่เป็นแห่งเดิม และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชัยนาทนเรนทรเสด็จ เช่นเดิม^{๒๔}

พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงด้วยพระองค์เอง เท่าที่ทราบจากเอกสาร พิธีกรรมและจำนวนวัดไม่ได้แตกต่างไปจากปีก่อนหน้า

^{๒๒} สุนทรื อาสะไวย์ และวารุณี โอสถารมย์, *กระบวนพยุหยาตราชลมารค*, หน้า ๒๙.

^{๒๓} “พระกฐินหลวง” หมายถึง การพระราชทานผ้าพระกฐินที่พระมหากษัตริย์เสด็จ ไปพระราชทานด้วยพระองค์เอง บางครั้งเรียกว่า “พระกฐินเสด็จพระราชดำเนิน” ส่วน “กฐินพระราชทาน” เป็นผ้าพระกฐินที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้หน่วยงานราชการรวมทั้งเอกชนเป็นผู้อำนวยความสะดวกถวายแก่พระอาราม

^{๒๔} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๑๐ พระกฐินหลวง (พ.ศ. ๒๔๙๒) พระอารามในบัญชีการเสด็จ ได้แก่ วัดสุทัศน์เทพวราราม, วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วัดมกุฏกษัตริยาราม, วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วัดเทพศิรินทราวาส, วัดเบญจมบพิตร, วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และวัดอรุณราชวราราม

^{๒๕} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๑๖ การพระราชทานผ้าพระกฐิน (พ.ศ. ๒๔๙๓) ในปีนี้เปลี่ยนจากวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามมาเป็นวัดราชบพิธ ส่วนพระอารามที่จังหวัดอยุธยาได้แก่ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ และวัดสุวรรณดาราราม

นั้น พระอารามทั้งหมดที่เสด็จ ล้วนอยู่ในจังหวัดพระนคร เสด็จ วันละ ๓ วัด เป็นเวลา ๓ วัน ความแตกต่างจะเกิดขึ้นในปีถัดมา ที่มีการเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงที่วัดสุวรรณาารามและวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ จังหวัดอยุธยา เป็นครั้งแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินที่ต่างจังหวัด นอกจากนั้นแล้ว ในวันเดียวกันยังได้มีพระราชพิธีบวงสรวงอดีตมหाराชที่บริเวณพระราชวังโบราณ จังหวัดอยุธยาอีกด้วย^{๕๕} ส่วนการเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงแก่พระอารามในจังหวัดพระนครมีลักษณะเช่นปีก่อนๆ^{๕๖}

ปีถัดมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงแก่พระอารามในต่างจังหวัดเช่นกัน คราวนี้เป็นวัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ต่างจากการเสด็จ จังหวัดอยุธยาเมื่อปีก่อนหน้านี้ ที่หลังจากพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงแล้วก็เสด็จ ประทับเรือยนต์พระที่นั่งกลับจังหวัดพระนครทันที ที่จังหวัดนครปฐม หลังจากพระราชทานผ้าพระกฐินแล้ว เอกสารบันทึกว่ามีข้าราชการและประชาชนเข้าเฝ้าเป็นจำนวนมาก

ในการนี้ได้มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นจำนวนมาก อาทิ องคมนตรี ปลัดกระทรวงมหาดไทย เลขาธิการสำนักพระราชวัง ผู้ว่าราชการภาค ๗ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครปฐม และข้าราชการสังกัดกองภาคและกองจังหวัด และได้มีอาณาประชาราษฎร์มาเฝ้าชมพระบารมีและถวายสิ่งของเป็นจำนวนมาก ซึ่งได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินกันถุงแก่ราษฎรผู้ถวายสิ่งของนั้นๆ ด้วย^{๕๗} (สะกดตามต้นฉบับ)

งานผ้าพระกฐินหลวงใน พ.ศ. ๒๔๙๘ ไม่มีการเสด็จ ไปพระราชทานแก่พระอารามต่างจังหวัด ลักษณะงานจะคล้ายกับใน พ.ศ. ๒๔๙๕ คือเสด็จ ไปพระราชทาน ๓ วัน วันละ ๓ วัด เฉพาะการเสด็จ วัดอรุณราชวรารามที่ประทับเรือยนต์พระที่นั่ง^{๕๘}

ในด้านของกฐินพระราชทาน ส่วนหนึ่งจะพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี และพระเถระชั้นสูง ซึ่งอาจเป็นพระอารามในจังหวัดพระนครและต่างจังหวัด ผู้ที่ได้รับพระราชทานก็จะ

^{๕๕} พิธีมีในวันที่ ๑๐, ๑๒ และ ๑๔ ตุลาคม ๒๔๙๕

^{๕๖} หัวข้อการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๘๑/๒๔๙๖ วันจันทร์ที่ ๒๘ กันยายน ๒๔๙๖ และข่าวในพระราชสำนัก วันพฤหัสบดีที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๖

^{๕๗} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๓๖ พระกฐินหลวงเสด็จพระราชดำเนิน (พ.ศ. ๒๔๙๖)

^{๕๘} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๓๙ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน จังหวัดนครปฐม (พ.ศ. ๒๔๙๗) ข้อความดังกล่าวคัดมาจากหนังสือรายงานต่อปลัดกระทรวงมหาดไทยของผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม การเสด็จ มีขึ้นในวันที่ ๒๖ ตุลาคม หนังสือลงวันที่วันเดียวกัน น่าสนใจว่า ปลัดกระทรวงมหาดไทยได้คัดลอกเนื้อความส่วนใหญ่จากหนังสือรายงานดังกล่าว ทำเป็นข่าวส่งต่อไปให้กรมประชาสัมพันธ์เผยแพร่ด้วย

^{๕๙} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๔๙ พระกฐินหลวงเสด็จพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ. ๒๔๙๘)

เสด็จ หรือเดินทางไปเป็นประธานในพิธี บัญชีผ้าพระกฐินพระราชทานส่วนนี้จะอยู่ในบัญชีเดียวกับผ้าพระกฐินหลวง ซึ่งเข้าใจว่าจัดทำโดยสำนักพระราชวัง

อีกส่วนหนึ่งคือผ้าพระกฐินที่พระราชทานแก่หน่วยงานราชการและเอกชน เท่าที่ปรากฏในเอกสาร ในทศวรรษ ๒๔๙๐ กระทรวงวัฒนธรรมจะเป็นผู้กำหนดการพระราชทานพระกฐินแก่หน่วยงานราชการต่างๆ หน่วยงานเอกชนสามารถขอรับพระราชทานกฐินไปถวายได้เช่นกัน ในกรณีที่มีการ “จอง” วัดที่จะนำผ้าพระกฐินไปถวายเกิดซ้ำซ้อน ไม่ว่าจะระหว่างหน่วยงานราชการกับเอกชน หรือหน่วยงานราชการด้วยกันเอง กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม จะพิจารณาตามลำดับการขอรับพระราชทาน ว่าหน่วยงานนั้นๆ จะได้ถวายที่วัดใด*

โดยทั่วไป ลักษณะการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานของหน่วยงานต่างๆ เท่าที่ปรากฏในเอกสาร จะไม่ได้จัดเป็นงานใหญ่ ผู้บังคับบัญชาสูงสุดของหน่วยงานนั้นจะเป็นประธาน มีการแจ้งความเชิญชวนข้าราชการในสังกัดให้ไปร่วมงาน บางครั้งมีการพิมพ์หนังสือที่ระลึกแจกในงาน^{๒๕}

ใน พ.ศ. ๒๔๙๙ จากหมายกำหนดการที่ประกาศออกมา พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐินก็ยังคงมีลักษณะไม่แตกต่างไปจากเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ทั้งสิ้น ๓ วัน วันละ ๓ วัด เฉพาะวัดอรุณราชวรารามที่เสด็จ ทางรถยนต์พระที่นั่ง และไม่มีการเสด็จ ไปพระราชทานยังพระอารามต่างจังหวัด^{๒๖}

ส่วนงานกฐินพระราชทานของกระทรวงมหาดไทยในปีเดียวกัน กำหนดที่วัดพนัญเชิง จังหวัดอยุธยา หน่วยงานในสังกัดกระทรวงมหาดไทยที่เข้าร่วมได้แก่ กรมราชทัณฑ์ กรมประชาสัมพันธ์ กรมอัยการ กรมป้องกันสาธารณภัย กรมที่ดิน และสำนักงานปลัดกระทรวง วันที่ ๑๐ กันยายน ปลัดกระทรวงแจ้งต่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีว่าการ ที่จะเชิญองค์กฐินแห่ไปทางเรือ มีการฉลององค์กฐิน ๑ คืนที่วัดพนัญเชิง จอมพล ป. ตอบปลัดกระทรวงมหาดไทยว่า “ทราบผมเห็นด้วย และควรทอดวัดพุทธไสสวรรค กับ อโยธยาเสียด้วย”^{๒๗}

จากความเห็นของจอมพล ป. ปลัดกระทรวงมหาดไทยได้เชิญผู้ว่าราชการจังหวัดอยุธยามาพบ เพื่อให้เตรียมการจอง ๒ วัดดังกล่าวไว้ รวมทั้งสำรวจจำนวนพระ, เขียนประวัติวัด รวมทั้งส่งรูปถ่ายมาเพื่อประกอบการพิมพ์หนังสือในวันถวายพระกฐิน สัปดาห์ต่อมา จังหวัดอยุธยาได้ส่งหนังสือ

* กรณีดังกล่าวเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๕ เมื่อกระทรวงมหาดไทยขอรับพระราชทานผ้าพระกฐินไปถวายที่วัดสัตตนาถปรีวัตร จังหวัดราชบุรี แต่เอกชนรายหนึ่งแจ้งความจำนงมาก่อน กระทรวงศาสนาจึงพิจารณาให้กระทรวงมหาดไทยถวายที่วัดประยูรวงศาวาสแทน ดู สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๒๒ พระกฐินพระราชทาน (๒๔๙๔-๒๔๙๗)

^{๒๕} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๒๒ พระกฐินพระราชทาน (๒๔๙๔-๒๔๙๗) ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ กระทรวงมหาดไทยพิมพ์หนังสือเรื่อง “พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕” แจกในงาน

^{๒๖} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๕๐ พระกฐินหลวงเสด็จพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ. ๒๔๙๙)

^{๒๗} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๕๐ พระกฐินหลวงเสด็จพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ. ๒๔๙๙) บันทึกตอบของจอมพล ป. ลงวันที่ ๑๑ กันยายน

ยืนยันว่าวัดทั้ง ๓ ยินดีในการดังกล่าว รวมทั้งได้สำรวจจำนวนพระ สามเณร ครู และนักเรียน ของแต่ละวัดส่งมาด้วย

ตามที่กล่าวมานี้ ผ้าพระกฐินที่กระทรวงมหาดไทยจะถวายที่จังหวัดอุทัยใน พ.ศ. ๒๔๙๙ ก็จะมี ๒ ลักษณะ ลักษณะแรกคือผ้าพระกฐินพระราชทานซึ่งถวายที่วัดพนัญเชิง อีกลักษณะคือผ้าพระกฐินธรรมดา ซึ่งถวายที่วัดพุทธไสสวรรคร์และวัดอโยธยา จะมีงานฉลององค์กฐิน ๑ คืน และมีการพิมพ์หนังสือแจกในงาน

ความน่าสนใจของงานกฐินพระราชทานกระทรวงมหาดไทยในปีนี้อยู่ที่ เมื่อถึงต้นเดือนตุลาคม ปรากฏว่ามีบันทึก ด่วนมาก จากเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ส่งถึงปลัดกระทรวง ว่าจอมพล ป. มีบัญชาให้จัดงานกฐิน "เป็นงานใหญ่"

ด่วนมาก

ที่ ๓๕๔๑/๒๔๙๙

เสนอ ท่านปลัดกระทรวงมหาดไทย

พณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย [จอมพล ป. – ผู้เขียน] มีบัญชา
กับกระผมว่าในการทอดกฐินพระราชทานสำหรับกระทรวงมหาดไทยที่จังหวัด
พระนครศรีอยุธยาในปีนี้รวม ๓ วัด โปรดให้จัดเป็นงานใหญ่

๑. จัดร่างโครงการสำหรับงานนี้ และจัดทำงบประมาณนำเสนอให้พิจารณา
ด่วน

๒. ติดต่อกับกระทรวงวัฒนธรรมให้นำละครเรื่องอนุภาพแห่งความรักไป
แสดง

๓. ส่งจังหวัดพระนครศรีอยุธยาให้ปลูกโรงละครชั่วคราวขึ้นที่สนามหลวง
หน้าวังโบราณเป็นที่แสดงละคร

จึงเรียนมาเพื่อโปรดดำเนินการ.

(ลงนาม) เจต จิตชัย

เลขานุการรัฐมนตรีฯ

๒ ต.ค. ๙๙^{๓๒}

เมื่อทราบเรื่อง ปลัดกระทรวงมหาดไทยได้เข้าพบกับปลัดกระทรวงวัฒนธรรมและอธิบดีกรม
ศาสนาในวันรุ่งขึ้น เพื่อกำหนดรายละเอียดของการจัดงาน และวันต่อจากนั้นได้เดินทางไปจังหวัด
อุทัยเพื่อเตรียมการในพื้นที่ และประมาณค่าใช้จ่ายต่อไป

การประชุมที่จังหวัดอุทัยกำหนดให้วันงานคือ ๙-๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๙ ในวันแรก
ปลัดกระทรวงมหาดไทยจะเชิญองค์กฐินไปตั้งที่วัดทั้งสาม องค์การภาพยนตร์ของกระทรวงมหาดไทย
นำภาพยนตร์ไปฉายทั้ง ๓ วัด ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดอุทัยจัดมหรสพเพิ่มเติมตามสมควร วันที่ ๒
จอมพล ป. จะเดินทางโดยรถยนต์ไปถวายผ้ากฐินทั้ง ๓ วัด หลังเสร็จพิธีมีการแข่งเรือที่หน้าวัดพุทธไส

^{๓๒} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๕๐ พระกฐินหลวงเสด็จพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ.

สวรรค์ และแสดงละครเรื่อง “อานุภาพแห่งความรัก” ที่สนามพระราชวังโบราณ และวันสุดท้ายมีการแสดงละครเรื่องเดียวกันเป็นการสมโภชอีก ๑ คืน

ในส่วนของการแสดง มีการเตรียมนักเรียนและเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรจำนวนถึง ๑๖๐ คน ชาย-หญิงอย่างละ ๘๐ คน งบประมาณค่าสร้างฉากใหม่ ๓๗,๐๐๐ บาท ค่าใช้จ่ายอื่นๆ อีกคืนละ ๕,๐๐๐ บาท รวมเป็นเงิน ๔๗,๐๐๐ บาท

ในขณะเดียวกัน บันทึกรื้อความจากนายปุ่น จาคติกวณิช เลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่เสนอต่อจอมพล ป. ทำให้ทราบว่างานกฐินพระราชทานสำหรับสำนักนายกรัฐมนตรีก็จะมีขึ้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเช่นกัน

กระผมขอประทานเสนอร่างคำนำหนังสือทัศนাসารไทยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งจะพิมพ์แจกในงานทอดพระกฐินพระราชทานของสำนักคณะรัฐมนตรี ณ วัดพระศรีมหาธาตุ และงานทอดกฐินของท่านนายกรัฐมนตรีและข้าราชการสำนักคณะรัฐมนตรี ณ วัดนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๙ มาเพื่อโปรดพิจารณาตรวจแก้

(ลงชื่อ) ปุ่น จาคติกวณิช

๒๓ ต.ค. ๙๙^{๓๓}

จอมพล ป. ทำบันทึกตอบดังนี้

ทราบ ดีแล้ว ให้พิมพ์ไปแจกงานทอดกฐินอยุธยาด้วยหรือ ถ้าจะทำประวัติของวัดต่างๆ ที่ผมจะไปทอดกฐินพิมพ์ได้จะดีย่างยิ่ง-วัดพุทธไสสวรรค-วัดพนัญเชิง-วัดนครหลวง-วัดบรมวงษ์-วัดวรนายกรังสรรค์ คงไม่เล่มโตนัก และทางศิลปากรคงประวัติไว้แล้ว

(ลงชื่อ) ป. พิบูลสงคราม

๒๔ ต.ค. ๙๙^{๓๔}

ต่อมา วันที่ ๒๙ ตุลาคม มีการประชุมเตรียมการเรื่องนี้อีกครั้งที่กระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงมหาดไทยกล่าวว่าจอมพล ป. บัญชาให้รวมพระกฐินพระราชทานของ

*ผู้ร่วมประชุมได้แก่ ปลัดและรองปลัดกระทรวงมหาดไทย, ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม, อธิบดีกรมการวัฒนธรรม, รองผู้ว่าราชการภาค ๑, ผู้อำนวยการกองการสังคีต, ผู้ว่าราชการจังหวัดอยุธยา, เลขาธิการกรมการศาสนา และผู้เชี่ยวชาญการประดิษฐ์ฉากโขนละคร

^{๓๓}สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๕๐ พระกฐินหลวงเสด็จพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ. ๒๔๙๙)

^{๓๔}สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๕๐ พระกฐินหลวงเสด็จพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ. ๒๔๙๙)

กระทรวงมหาดไทย สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง และภคินีของสำนักคณะรัฐมนตรีและกระทรวงมหาดไทย เข้าเป็นงานเดียวกัน โดยจอมพล ป. และท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ในฐานะประธานสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง จะเป็นประธานในพิธีทั้ง ๖ วัด ที่ประชุมได้แบ่งหน้าที่ในการจัดเตรียมอาหาร สถานที่ การบูรณะเส้นทางเข้าวัด รวมทั้งรายละเอียดต่างๆ ในการจัดงาน

นอกจากนั้น ยังพบเอกสารบันทึกการประชุมเตรียมการอีกชุด เข้าใจว่าเป็นการประชุมของทางจังหวัดอยุธยา เพราะมีเพียงรายชื่อเจ้าหน้าที่ระดับจังหวัดเท่านั้นที่เข้าร่วมประชุม ตามที่เอกสารบันทึกไว้ ทางฝ่ายจัดงานประเมินว่าจะมีผู้เข้าร่วมในแต่ละวัดประมาณ ๕๐๐ คน ต้องจัดสร้างห้องน้ำชั่วคราวสำหรับบางวัด วันที่จอมพล ป. เดินทางไปถวายผ้าพระกฐิน ที่ประชุมกำหนดให้ข้าราชการแบ่งกันไปรอรับในแต่ละวัด นอกจากการแบ่งงานในด้านต่างๆ แล้ว ที่ประชุมระบุว่า “นอกจากส่วนราชการที่มีหน้าที่ตามกำหนดการนี้แล้ว หัวหน้าส่วนราชการอื่น และข้าราชการตั้งแต่ชั้นตรีขึ้นไป ให้แยกย้ายกันไปรับตามวัดต่างๆ ให้มากที่สุด นอกจากนั้นให้ทางอำเภอเชิญชวนกำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน, กรรมการตำบล, สมาชิกสภาตำบล ไปด้วย”^{๓๔}

สำหรับกระทรวงมหาดไทย ได้ออกคำสั่งกำหนดหน้าที่สำหรับข้าราชการในวันงาน ทั้งการแจกของชำร่วย, การต้อนรับ, การรับสิ่งของบริจาค, การจัดเตรียมของถวายพระ ฯลฯ คำสั่งดังกล่าวยังได้เชิญชวนให้ข้าราชการในสังกัดกระทรวงมหาดไทยไปร่วมงานโดยทั่วกัน นอกจากนั้น ยังได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง “พระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ๒๔๙๙ พระราชบัญญัติพรรคการเมือง ๒๔๙๘ และรายชื่อพรรคการเมืองที่จดทะเบียนแล้ว” จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม สำหรับแจกในงานด้วย

ตามกำหนดการ ปลัดกระทรวงมหาดไทยและเลขาธิการคณะรัฐมนตรีจะเป็นผู้เชิญองค์พระกฐินพระราชทานและภคินีไปตั้งที่วัดต่างๆ ในวันที่ ๙ พฤศจิกายน มีมหรสพในตอนค่ำที่วัดเหล่านั้น วันรุ่งขึ้น จอมพล ป. และท่านผู้หญิงละเอียดจะเดินทางมาถวายผ้าพระกฐินพระราชทานที่วัดพนัญเชิงเป็นแห่งแรก จากนั้นจะเดินทางไปวัดต่างๆ เพื่อถวายกฐินที่วัดนครหลวงและพุทธโฆสวรรค์ จากนั้นเดินทางกลับมาพักแรมที่ตัวจังหวัด ตอนค่ำมีการแสดงละครที่สนามหน้าพระราชวังโบราณ รุ่งขึ้น เป็นการถวายกฐินแก่วัดที่เหลือ โดยท่านผู้หญิงละเอียด ในฐานะประธานสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง ถวายที่วัดวรนายกรังสรรค์ ส่วนวัดที่เหลือผู้ถวายคือจอมพล ป. และตอนค่ำมีการแสดงละครเรื่องเดิมที่สนามหน้าพระราชวังโบราณ

^{๓๔} ประมงจังหวัด, เศรษฐการจังหวัด, สัสดีจังหวัด, นายอำเภอบางปะหัน, นายอำเภอมหาราช, และนายอำเภอนครหลวง รอรับที่วัดวรนายกรังสรรค์ ศึกษาธิการจังหวัด, กสิกรรมจังหวัด, นายกเทศมนตรีเมืองนครศรีอยุธยา, นายอำเภอบางปะอิน, นายอำเภอวังน้อย และนายอำเภอภาชี รอรับที่วัดบรมวงศ์ สรรพากรจังหวัด, นายไปรษณีย์จังหวัด, นายแพทย์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลจังหวัด, นายอำเภอกรุงเก่า และปลัดอำเภอดำเนินการประจำกิ่งอำเภอบางซ้าย รอรับที่วัดอโยธยา

^{๓๕} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๕๐ พระกฐินหลวงเสด็จพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ. ๒๔๙๙)

จะอธิบายความความใหญ่โตของงานกฐินพระราชทานที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นประธานในพิธีที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๙ อย่างไร

กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร อธิบายความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงปลายทศวรรษ ๒๔๙๐ ว่าส่วนหนึ่งเกิดจากความต้องการที่จะเป็นผู้นำในด้านศาสนาของชาติของจอมพล ป. (assumption of the role of champion of the national religion) ในขณะที่ตามประเพณีและรัฐธรรมนูญแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชสถานะเป็น “องค์ศาสนูปถัมภก” การที่ทรงผนวชในเดือนตุลาคม ๒๔๙๙ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงยึดถือว่าศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้ราชวงศ์จักรี กอบแก้วกล่าวว่า เป็นเรื่องธรรมดาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงไม่พอพระราชหฤทัยที่จอมพล ป. พยายามจะทำทลายโดยตรงต่อพระองค์ในฐานะองค์ประมุขของรัฐ (Naturally, His Majesty was bound to consider Phibun's attempts to lead in religious matters as a direct challenge to his legitimate role as Head of State.)^{๓๖} ความไม่พอพระราชหฤทัยที่มีต่อจอมพล ป. จะมาถึงจุดสูงสุดในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ที่ทรงปฏิเสธจะเสด็จ มาจากพระราชวังไกลกังวลเพื่อทรงเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดด้วยเหตุผลว่าทรงพระประชวร^{๓๗}

ในขณะที่สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล บรรยายความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงการเตรียมการทรงผนวช ซึ่งนำมาสู่การแต่งตั้งสมเด็จพระราชินี (พระยศในขณะนั้น) เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการเพิ่มคำว่า “นาถ” ท้ายพระนาม และเสนอว่าการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวช เป็นส่วนหนึ่งของ “ความพยายามฟื้นฟูเกียรติยศของสถาบัน” ที่เริ่มอย่างจริงจังตั้งแต่กลางทศวรรษ ๒๔๙๐ สมศักดิ์เสนอว่าวิธีการสำคัญของฝ่ายราชสำนักคือการอ้างความเป็น “ราชประเพณี” โดยหลักหมายสำคัญได้แก่ความพยายามในการ “กลับไปหารัชกาลที่ ๕” ซึ่งเป็นวิธีการฟื้นฟูสถาบันที่เคยเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๗^{๓๘}

หากประเด็นเรื่องความเป็นผู้นำทางศาสนาของชาติเป็นสาเหตุหนึ่งของความขัดแย้งระหว่างจอมพล ป. กับราชสำนักจริง เราอาจทำความเข้าใจได้ว่า เหตุใดงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทานที่กำหนดไว้แต่แรกเมื่อกลางเดือนกันยายน ๒๔๙๙ ในลักษณะที่ไม่มีคามผิดแผกมากนักจากปีก่อนๆ จึงได้รับคำบัญชาจากจอมพล ป. เมื่อตอนต้นเดือนตุลาคมว่า “ให้จัดเป็นงานใหญ่” เพราะระหว่างนั้น มีเหตุการณ์สำคัญยิ่งเกี่ยวกับความเป็นผู้นำทางศาสนาของชาติ นั่นคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกระแสรับสั่งต่อจอมพล ป. พิบูลสงครามด้วยพระองค์เองว่า จะทรงผนวช

^{๓๖} Kobkua Suwannathat-Pian, *Thailand's Durable Premier*, p. 80.

^{๓๗} Ibid. ดูประเด็นนี้ในบทถัดไป

^{๓๘} สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ความเป็นมาของคำว่า ‘นาถ’ ใน ‘พระบรมราชินีนาถ,’” *ฟ้าเดียวกัน* ๓, ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๘): ๙๔-๑๐๖. สมศักดิ์ตั้งข้อสังเกตว่า สิ่งที่ชวนสะดุดใจก็คือ การที่ฝ่ายราชสำนัก “อ้างอิงถึง ‘ราชประเพณี’ ที่เคยปฏิบัติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อขอให้รัฐบาลปฏิบัติตาม เพื่อรองรับเหตุการณ์เกี่ยวกับราชสำนักซึ่งได้ขาดหายไปตั้งแต่ก่อน ๒๔๗๕ แต่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่อีก (ราวกับว่าการเคยผ่าน ๒๔๗๕ มา ไม่ควรเป็นเหตุผลไม่ให้ปฏิบัติแบบเดิมๆ)”

วันนี้ (๑๒ ก.ย. ๙๙) มีการประชุมคณะรัฐมนตรีตามปกติ ณ ทำเนียบรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เป็นประธาน เริ่มประชุมเวลา ๙.๕๐ น.

อนึ่ง เมื่อเวลา ๑๐.๕๕ น. ท่านนายกรัฐมนตรีได้ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท โดยมอบให้จอมพล ผิน ชุณหะวัณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร เป็นประธาน แทน ครั้นถึงเวลา ๑๒.๔๐ น. ท่านนายกรัฐมนตรีได้กลับจากการไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทมาเป็นประธานในการประชุมต่อไป

คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาเรื่องดังต่อไปนี้ จนถึงเวลา ๑๓.๕๐ น. จึงเลิกการประชุม

...

๓๕. เรื่อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

(นายกรัฐมนตรีเสนอว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีกระแสพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้แจ้งแก่คณะรัฐมนตรีว่า ในราวเดือนตุลาคมปีนี้มีพระราชประสงค์จะทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาตามราชประเพณี และมีพระราชประสงค์จะทรงแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างที่ทรงผนวช และโดยที่ขณะนี้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้ดำรงตำแหน่งองคมนตรีอยู่แล้ว จึงเป็นผู้ที่เหมาะสมที่จะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ด้วยประการทั้งปวง กับโปรดเกล้าฯ มอบให้รัฐบาลจัดพระราชพิธีถวายด้วย

คณะรัฐมนตรีได้ทราบเกล้าฯ ด้วยความชื่นชมที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และสำนักในพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมอบหมายให้คณะรัฐมนตรีสนองราชภารกิจถวายในครั้งนี้)

มติ - เห็นชอบด้วยในการที่จะแต่งตั้งให้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานองคมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างที่ทรงผนวชคราวนี้ โดยขอรับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรต่อไป

ส่วนการพระราชพิธีทรงผนวชนั้น มอบให้กระทรวงวัฒนธรรมเป็นเจ้าของเรื่อง ด้วยความร่วมมือจากสำนักพระราชวัง แต่งตั้งคณะกรรมการวางโครงการและจัดงานต่อไป ทั้งนี้ ถวายให้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงเป็นประธาน^{๓๕}

ดังที่สมัคคีได้บรรยายไว้ วันรุ่งขึ้น (๑๓ กันยายน ๒๔๙๙) จอมพล ป. ได้ทำหนังสือถึงสภาผู้แทนราษฎรแจ้งเรื่องจะทรงผนวชและให้สภานุมัติการตั้ง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิ

^{๓๕} หัวข้อการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๒/๒๔๙๙ วันพุธที่ ๑๒ กันยายน ๒๔๙๙ และสมัคคี เจียมธีรสกุล, "ความเป็นมาของคำว่า 'นาถ' ใน 'พระบรมราชินีนาถ'," หน้า ๙๔-๑๐๖.

ยากกรเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ สภาผู้แทนราษฎรลงมติเรื่องดังกล่าวในวันเดียวกัน จอมพล ป. ทำหนังสือกราบบังคมทูลรายงานเรื่องมติสภาผู้แทนราษฎรในวันต่อมา

แต่ใน ๓ วันต่อมา (๑๗ กันยายน ๒๔๙๙) จอมพล ป. ได้เข้าเฝ้าฯ อีกครั้ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสแจ้งกำหนดวันทรงผนวช และทรงมีพระราชดำริให้แต่งตั้งสมเด็จพระราชินีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ แทนพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ที่สภาผู้แทนราษฎรลงมติไปแล้ว

วันนี้ (๑๗ กันยายน ๒๔๙๙) มีการประชุมคณะรัฐมนตรีตามปกติ ณ ทำเนียบรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เป็นประธาน เริ่มประชุมเวลา ๑๐.๓๐ น.

หนึ่ง เมื่อเวลา ๑๐.๕๕ น. ท่านนายกรัฐมนตรีได้ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท โดยมอบให้ จอมพล ผิน ชุณหะวัณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร เป็นประธาน แทน ครั้นถึงเวลา ๑๑.๓๕ น. ท่านนายกรัฐมนตรีได้กลับจากการไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทมาเป็นประธานในการประชุมต่อไป

คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาเรื่องดังต่อไปนี้ จนถึงเวลา ๑๓.๔๐ น. จึงเลิกการประชุม

...

๑๗. เรื่อง ๑) การทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ท่านนายกรัฐมนตรีเสนอว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชกระแสว่า

๑. ได้กำหนดจะทรงผนวชในวันที่ ๒๒ ตุลาคม และทรงลาผนวชในวันที่ ๕ พฤศจิกายน คกนี้ ส่วนพิธีฤกษ์มิได้ทรงกำหนดไว้ เพราะทรงพระราชดำริว่า เป็นการทรงพระราชกุศล

๒. ตามที่สภาผู้แทนราษฎรให้ความเห็นชอบในการที่จะแต่งตั้งพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างที่ทรงผนวชนั้น ทรงชอบใจ แต่เมื่อได้ทรงพระราชดำริอีกครั้งหนึ่ง เห็นว่า โดยมีแบบอย่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระอรรคมเหสีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสต่างประเทศและโดยที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีก็ทรงมีพระชนมายุอันสมควรและทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกาสภาภาษาไทย ซึ่งแสดงถึงพระปรีชาสามารถในอันที่จะรับพระราชภารกิจในคราวนี้ได้ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี เป็น

* ดูตัวบทของจดหมายของจอมพล ป. ถึงสภาผู้แทนราษฎร และหนังสือกราบบังคมทูลรายงานดังกล่าวใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ความเป็นมาของคำว่า 'นาถ' ใน 'พระบรมราชินีนาถ'," หน้า ๙๔-๑๐๖.

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามความในมาตรา ๑๗ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

๓. ทรงพระราชดำริว่า ในการทรงผนวชนั้น มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลโดยเคร่งครัด จึงจะไม่ทรงออกรับนิมนต์บาตร เพราะประชาชนมีจำนวนมาก จะทรงโปรดได้ไม่ทั่วถึงกัน)

มติ - รับทราบเกล้าฯ และเห็นชอบด้วยในการที่จะแต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยขอรับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรต่อไป^{๕๐}

รุ่งขึ้น (๑๘ กันยายน ๒๔๙๙) จอมพล ป. ได้ทำหนังสือแจ้งเรื่องพระราชดำริในการเปลี่ยนการตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ต่อสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งมีการประชุมในวันนั้น จอมพล ป. ได้เข้าประชุมและอภิปรายชี้แจงกรณีดังกล่าวด้วยตนเอง โดยอธิบายว่า ที่ต้องมีการเสนอญัตติเดียวกัน ๒ ครั้งต่อสภา เป็นความผิดของตน

เรื่องที่ต้องมาเสนอเป็นครั้งที่ ๒ นั้น ความจริง อยากจะขอรับสารภาพว่าเป็นความผิดของนายกรัฐมนตรีเอง วันแรกที่ได้ไปเฝ้า ท่านก็ทรงพระราชดำรัสถามว่าควรจะเป็นใครที่จะเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ผมก็กราบบังคมทูลบอกว่าควรจะเป็นกรมหมื่นพิทยลาภฯ เพราะว่าเคยทรงมาแล้ว และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ไม่ได้ทรงว่าอะไร ผมจึงสำคัญผิดว่า ท่านทรงโปรดที่จะให้กรมหมื่นพิทยลาภฯ เป็นก็จึงมาเสนอคณะรัฐมนตรี และก็นำเสนอต่อสภามา แต่ว่าความจริงนั้น ท่านยังไม่ได้ทรงตกลงว่าจะเอากรมหมื่นพิทยลาภฯ ภายหลังเมื่อได้กราบทูลต่อไป ท่านจึงได้บอกว่ายากให้สมเด็จพระราชินีได้ทรงเป็น ก็ได้นำเสนอสภานี้มาอีก เพราะฉะนั้น

^{๕๐} หัวข้อการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๓/๒๔๙๙ วันจันทร์ที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๙๙ และ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ความเป็นมาของคำว่า 'นาถ' ใน 'พระบรมราชินีนาถ'," หน้า ๙๔-๑๐๖. สมศักดิ์ตีความว่า "ถ้าสมมติฐานของผมถูกต้องที่ว่า ในหลวงทรงมีพระราชดำรัสเรื่องการเฉลิมพระนามพระราชินีโดยเพิ่มคำว่า "นาถ" ตาม "แบบอย่าง" สมัยรัชกาลที่ ๕ พร้อมกับที่ทรงเปลี่ยนพระทัยเรื่องผู้สำเร็จราชการ ก็หมายความว่า เป็นไปได้อย่างยิ่งว่า เหตุผลที่ทรงเปลี่ยนพระทัยตั้งสมเด็จพระราชินีเป็นผู้สำเร็จราชการ ก็เพื่อจะทรงเฉลิมพระนามสมเด็จพระราชินีโดยเพิ่มคำว่า "นาถ" นั่นเอง พูดอีกอย่างหนึ่งคือ พระราชประสงค์ที่จะเฉลิมพระนามพระราชินีโดยเพิ่มคำว่า "นาถ" เป็นสาเหตุให้พระราชินีทรงได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการตั้งแต่นั้น ไม่ใช่ว่า เนื่องจากพระราชินีทรงเคยได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแล้ว จึงทำให้ทรงได้รับการเฉลิมพระนามเพิ่มคำว่า "นาถ" อย่างที่เข้าใจกันทั่วไป" (ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

ความผิดใดๆ ที่ต้องมาเสนอเป็นครั้งที่ ๒ เป็นความผิดของผมคนเดียวที่สำคัญผิด ก็
ขอประทานโทษด้วย^{๔๑}

สมศักดิ์ได้บรรยายการอภิปรายของจอมพล ป. ต่อไปว่า

และเมื่อมีส [ม] าชิกอภิปรายปัญหาการต้องเลิกมติเดิมหรือไม่มากขึ้น ซึ่ง
อาจชวนให้รู้สึกว่าเป็นความยุ่งยากที่รัฐบาลก่อตั้ง จอมพลก็ลุกขึ้นชี้แจงอีกครั้งอย่าง
น่าสนใจว่า “ผมก็รู้สึกว่าคุณสมาชิกก็ย้ำว่ารัฐบาลทำผิดๆ มันเลยไป ความจริง
รัฐบาลไม่ได้ทำผิดอะไรเลย ผมอยากจะว่าอย่างนั้น แต่ว่าเมื่อท่านอยากจะว่าทำผิดก็
ไม่เป็นไร รัฐบาลนี้ก็จะถวายเป็นราชพลี ไม่เป็นไรหรอก...ในที่สุด สภาได้ลงมติเป็น
เอกฉันท์ให้ยกเลิกมติเดิมและให้แต่งตั้งพระราชินีเป็นผู้สำเร็จราชการ^{๔๒} (ขีดเส้นใต้
ตามต้นฉบับ)

เมื่อพิจารณาลำดับเวลาตั้งแต่ต้น จะเห็นได้ว่า ช่วงเวลาที่จอมพล ป. เข้าเฝ้าฯ รับทราบพระ
ราชประสงค์เรื่องจะทรงผนวช และพระราชดำริเปลี่ยนผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นสมเด็จพระ
ราชินี รวมถึงการที่จอมพล ป. เข้าไปตอบคำถามเรื่องการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในสภาผู้แทนราษฎร
(๑๒-๑๘ กันยายน) เป็นช่วงเวลาตรงกลางระหว่างที่จอมพล ป. รับทราบกำหนดฉบับเดิมของการ
ถวายผ้ากฐินพระราชทานของกระทรวงมหาดไทย กับช่วงที่จอมพล ป. มีคำสั่งให้จัดงานนั้น “เป็นงาน
ใหญ่” (๑๑ กันยายน-ก่อนวันที่ ๒ ตุลาคม) ประกอบกับการตีความที่ว่า มีความขัดแย้งทางด้านความ
เป็นผู้นำทางศาสนาของชาติระหว่างราชสำนักกับจอมพล ป. ก็อาจทำให้เข้าใจได้มากขึ้นว่าเหตุใด
จอมพล ป. จึงได้ริเริ่มให้จัดงานผ้าพระกฐินพระราชทานของกระทรวงมหาดไทยในปีนั้นเป็นงานใหญ่
การที่ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม เข้ามามีบทบาทในงานด้วย น่าจะเป็นความตั้งใจของ จอมพล
ป. เอง

๒.๒.๒ การฟื้นฟูราชประเพณีและการเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดในฐานะองค์ ศาสนูปถัมภกกับรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ กำหนดการพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงยังคงไม่เปลี่ยนแปลง พระอาราม
ทั้ง ๙ วัดที่เสด็จฯ อยู่ในจังหวัดพระนครทั้งหมด และการเสด็จฯ วัดอรุณราชวรารามนั้น เสด็จฯ ทาง
เรือยนต์พระที่นั่งจากท่าหน้าวัดราชาธิวาส^{๔๓}

^{๔๑}รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ ๑๗/๒๔๙๙ (สามัญ) ชุดที่ ๑ วันพฤหัสบดี
ที่ ๑๘ กันยายน ๒๔๙๙ อ้างถึงใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ความเป็นมาของคำว่า ‘นาถ’ ใน
‘พระบรมราชินีนาถ’,” หน้า ๙๔-๑๐๖.

^{๔๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔-๑๐๖.

^{๔๓}สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๖๔ พระกฐินหลวงพระราชทาน (พ.ศ. ๒๕๐๐)

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของกฐินพระราชทาน มีเอกสารให้ข้อมูลว่า หลังรัฐประหาร ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ เลขานุการของจอมพลประภาส จารุเสถียร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยคนใหม่ในคณะรัฐมนตรีของนายพจน์ สารสิน ได้ถามมายังสำนักงานปลัดกระทรวง ถึงหลักการในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานของกระทรวงมหาดไทย และได้รับบันทึกตอบเกี่ยวกับหลักการเรื่องการเงิน, เครื่องไทยธรรม, การต้อนรับ, การแต่งกาย และการกำหนดวัน และได้ถูกตั้งคำถามกลับมาว่า “ขอได้นำความกราบเรียน พณฯ รัฐมนตรีว่าการฯ ว่าประสงค์จะให้จัดพิมพ์หนังสืออะไรหรือไม่ กรุณารับแจ้งให้ผมทราบ เพื่อรับดำเนินการให้ทันกำหนดต่อไป”^{๔๔}

เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ตอบกลับมาว่า

ได้นำเสนอ พณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยพิจารณาแล้ว มีบัญชาให้เรียนมาเพื่อทราบดังนี้

๑. การเงิน ให้เป็นไปตามเสนอ

๒. เครื่องไทยธรรมถวายแด่พระและเณร สำหรับการจัดเครื่องคั้นนั้น ให้มีการเลี้ยงน้ำชา น้ำยาอุทัย หรือน้ำอืดลมอื่นๆ ส่วนของถวายพระให้ถวายจัดบุ้จจัย พระองค์ละ ๑๐ บาท สามเณรองค์ละ ๕.๐๐ บาท ให้กองคลังสำนักงานปลัดกระทรวงเป็นเจ้าของหน้าที่

๓. การต้อนรับ กองกลางและสำนักงานปลัดกระทรวงเป็นเจ้าหน้าที่ ของข้าราชการที่จะแจกให้คง รวมทั้งการพิมพ์หนังสือด้วย สำหรับนักเรียนให้แจกสมุดดินสอดั่งที่เคยปฏิบัติมา

๔. การแต่งกาย เครื่องแบบปกติ

๕. กำหนดวัน ให้กำหนดวันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๐ เวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นวันถวายผ้าพระกฐิน

ฉะนั้น จึงเรียนมาเพื่อทราบ.

(ลงนาม) ขุนทะยานราญรอน

เลขานุการรัฐมนตรีฯ

๘ ต.ค. ๒๕๐๐^{๔๕}

การพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงหลังการรัฐประหาร ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ เปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญใน พ.ศ. ๒๕๐๒ ในวันที่ ๑ ตุลาคม สำนักพระราชวังได้ออกหมายกำหนดการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน หมายกำหนดการนี้มีลักษณะไม่ต่างจากสิ่งที่เคยเป็นในทศวรรษก่อน พระราชพิธีจะจัดในวันที่ ๒๑, ๒๕ และ ๒๖ ตุลาคม มีการพระราชทานผ้าพระกฐินวันละ ๓ วัด มีวัดอรุณราชวรารามและวัดสุวรณารามที่จะเสด็จฯ โดยเรือยนต์พระที่นั่ง

^{๔๔} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๖๔ พระกฐินหลวงพระราชทาน (พ.ศ. ๒๕๐๐)

^{๔๕} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๖๔ พระกฐินหลวงพระราชทาน (พ.ศ. ๒๕๐๐)

เวลา ๑๖ นาฬิกา เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ [วัดราชาธิวาสวิหาร] ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๑ เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปประทับเรือยนต์พระที่นั่งที่ท่าหน้าวัดราชาธิวาสวิหารไปเทียบท่าหน้าวัดอรุณราชวราราม เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๒ เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินลงประทับเรือยนต์พระที่นั่งที่ท่าหน้าวัดอรุณราชวรารามไปเทียบท่าหน้าวัดสุวรรณาราม เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินลงประทับเรือยนต์พระที่นั่งที่หน้าวัดไปเทียบท่าราชวรดิฐ เสด็จพระราชดำเนินกลับ^{๕๖} (สะกดตามต้นฉบับ)

๒ วันก่อนหน้าพระราชพิธี มีหมายรับสั่งมาที่กระทรวงมหาดไทย แจกการเปลี่ยนแปลงการเสด็จ ถวายผ้าพระกฐินวันสุดท้าย

หมายกำหนดการ
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน
พุทธศักราช ๒๕๐๒
ฉบับเปลี่ยนแปลง

หมายกำหนดการฉบับที่ ๑๕/๒๕๐๒ ลงวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๐๒ เรื่อง เสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินยังพระอารามหลวง นั้น บัดนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงรายการเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐิน วัดราชาธิวาสวิหาร วัดอรุณราชวราราม และวัดสุวรรณาราม เสียใหม่ดังรายการต่อไปนี้

วันที่	เวลา	กระบวน	วัด	แต่งกาย
๒๖ ต.ค.	๑๖.๐๐ น.	รถยนต์ และเรือยนต์	ราชาธิวาสวิหาร สุวรรณาราม	เต็มยศ มงกุฎไทย
๑๕ พ.ย.	๑๖.๐๐ น.	พยุหยาตรา ชลมารค	อรุณราชวราราม	เต็มยศ นพรัตน์

...

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน เวลา ๑๖ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิตไปยังท่าवासกรี เสด็จฯ ลงประทับเรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ ทอดบัลลังก์กันยา ประดับด้วยพระอภิรม มีเรือพระที่นั่งเอนกชาติมุขงศ์ ทอดบัลลังก์กันยา ประดับด้วยพระอภิรม เป็นเรือพระที่นั่งรอง และเรืออันตนาคราช ตั้งบุษบก เป็นเรือทรงผ้าพระกฐินนำ ยাত্রาเรือพายกระบวนพยุหยาตรา ไปเทียบท่าหน้าวัดอรุณราชวราราม เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระอุโบสถ ถวายผ้าพระกฐินเสร็จแล้ว เสด็จพระราช

^{๕๖} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๖๖ พระกฐินพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ. ๒๕๐๒)

ดำเนินลงประทับเรือพระที่นั่ง ยাত্রากระบวนไปเทียบท่าราชวรดิฐ เสด็จพระราช
ดำเนินกลับ

...

สำนักพระราชวัง

วันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๐๒^{๔๗}

นี่คือความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพระราชพิธีเสด็จ พระราชทานผ้าพระกฐินหลวงที่วัด
อรุณราชวรารามในปีนี้ จากกำหนดการเดิมที่จะเสด็จ ทางเรือยนต์พระที่นั่ง เปลี่ยนมาเป็นการเสด็จ
ด้วยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค จากเอกสารที่แสดงให้เห็น เราสามารถระบุช่วงเวลาที่เกิด
ความคิดในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้คร่าว ๆ ว่าเกิดขึ้นประมาณปลายเดือนตุลาคม ๒๕๐๒ แต่ยังไม่
สามารถระบุได้ว่าเป็นความคิดของใคร แม้เอกสารจะให้ข้อมูลว่า “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
เปลี่ยนแปลงรายการเสด็จพระราชดำเนิน” ก็ตาม คงต้องรอการค้นพบเอกสารร่วมสมัยที่สามารถให้
รายละเอียดได้มากกว่านี้ การเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงที่วัดอรุณราชวรารามด้วย
กระบวนเรือพยุหยาตราฯ จะทรงปฏิบัติเป็นครั้งคราวในบางปีที่มีพระราชพิธีสำคัญ เช่น พ.ศ. ๒๕๑๐,
๒๕๓๐ และ ๒๕๓๙ เป็นต้น

หลังวันเสด็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสสมเด็จมายังรัฐบาล
เกี่ยวกับการจัดกระบวนพยุหยาตรา

^{๔๗} สจข., มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๓๒/๖๖ พระกฐินพระราชดำเนินและพระราชทาน (พ.ศ. ๒๕๐๒)

มีเอกสารฉบับหนึ่งบันทึกไว้ว่า พระราชพิธีครั้งนี้ได้ริเริ่มขึ้นจากพระราชดำริของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเอง “เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้เสด็จพระราช
ดำเนินไปที่โรงเก็บเรือพระราชพิธีในคลองบางกอกน้อย ทอดพระเนตรเห็นเรืออยู่ในสภาพชำรุดทรุด
โทรม จึงทรงพระราชดำริว่าถ้าจะโปรดให้มีการฟื้นฟูประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระ
กฐินโดยกระบวนพยุหยาตราชลมารคขึ้น ก็ดูจะไม่เป็นการสิ้นเปลืองอะไรนัก เพราะคนก็ใช้กำลัง
ทหารเรือ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายทำขึ้นครั้งเดียวก็ใช้ได้นานปี ส่วนประโยชน์ที่จะพึงได้รับนั้นมียอยู่
มากมายและหลายทางด้วยกัน เช่นเรือพระราชพิธีต่าง ๆ อันสวยงามและทรงคุณค่าในทางศิลปะอย่าง
ยิ่งนั้น ก็จะได้รับการดูแลรักษาและบูรณะซ่อมแซมให้ดีอยู่เสมอ เป็นการรักษาสสมบัติอันมีค่าของชาติ
ให้มีอายุยืนยาวออกไป ทั้งจะได้เป็นการฟื้นฟูขนบประเพณีอันดีที่บรรพชนของเราได้กระทำมาแล้วแต่
ปางก่อน ให้ดำรงคงอยู่เป็นที่เชิดหน้าชูตาของชาติ เป็นการบำรุงขวัญและก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ
ของคนไทย ทั้งยังเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมของชาติไทยที่มีมาแต่โบราณกาล ให้เป็นที่ประจักษ์แก่
สายตาของชาวต่างประเทศอยู่ตลอดเวลาด้วย” ดู หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ (เรียบเรียง)
“กระบวนพยุหยาตรา,” ใน *กระบวนพยุหยาตรา* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนัก
เลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔. ข้อความข้างต้น หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์กล่าวว่า เป็นคำ
บรรยายต่อข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศของ พลตรี หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ เลขาธิการ
พระราชวัง เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๙

เรื่องที่ ๗ พณฯ นายกรัฐมนตรีเสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี

...

๖) เชิญพระราชกระแสมชเยและขอโทษผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนพยุหยาตรา

สำนักพระราชวังแจ้งว่าในการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐินวัดอรุณราชวรารามโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคเมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรเห็นความตั้งใจและเข้มแข็งในการปฏิบัติของผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องในกระบวนพยุหยาตราทำให้การพระราชพิธีนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีและเรียบร้อยงดงามเป็นศรีสง่าแก่ผู้ที่ได้พบเห็น สมกับพระราชพิธีที่เป็นโบราณประเพณี เป็นที่พอพระราชหฤทัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังอัญเชิญพระราชกระแสมชเยและขอโทษมาเพื่อให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนพยุหยาตรานี้ได้ทราบเกล้าฯ โดยทั่วกัน

มติ - ทราบ^{๔๘}

ในช่วงเวลาเดียวกับการเสด็จฯ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคที่วัดอรุณราชวราราม ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่เรียกกันว่า "การฟื้นฟูสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์" ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างต่อเนื่อง

พระราชกรณียกิจที่ถือเป็นการฟื้นฟูสถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ มีตั้งแต่ การเสด็จฯ ประพาสต่างประเทศที่เริ่มเตรียมการตั้งแต่กลาง พ.ศ. ๒๕๐๒ พระราชพิธีขึ้นระวางช้างสำคัญในเดือนพฤศจิกายน^{๔๙} มีการจัดงานวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นงานใหญ่^{๕๐} มีการรื้อฟื้นพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นใหม่^{๕๑} นอกจากนั้น รัฐบาลจอม

^{๔๘} บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๘/๒๕๐๒ วันอังคารที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

เช่น บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๑/๒๕๐๒ วันพุธที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๐๒, บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๒/๒๕๐๒ วันพุธที่ ๗ ตุลาคม ๒๕๐๒ และ บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๖/๒๕๐๒ วันพุธที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๐๒

^{๔๙} บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๔/๒๕๐๒ วันพุธที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๐๒ "การพระราชพิธีขึ้นระวางช้างสำคัญนี้ มีการทำขวัญและมีมหรสพสมโภชเป็นทำเนียมประเพณีสืบมาแต่โบราณกาล เพราะประชาชนถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งมิ่งขวัญของประเทศชาติ และเป็นมงคลราชพาหนะคู่บ้านคู่เมืองระดับพระบารมีของพระมหากษัตริย์ มีความสำคัญทางจิตใจของพสกนิกรทั่วไปเป็นอันมาก ควรจะได้จัดงานเป็นการใหญ่ คล้อยตามคตินิยมของประชาชนให้เป็นการเหมาะสมตามกาลสมัย" (สะกดตามต้นฉบับ)

^{๕๐} บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๔/๒๕๐๒ วันพุธที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๐๒, บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๘/ ๒๕๐๒ วันอังคารที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ และ บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๕๒/๒๕๐๒ วันอังคารที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๐๒ มีการประดับธงทิว, ตามประทีปโคมไฟ และจัดให้มีมหรสพ ระหว่างวันที่ ๕-๗ ธันวาคม ๒๕๐๒ ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งหลังสุดที่อ้าง

พลสฤกษ์ยังได้ริเริ่มให้มีการพระราชทานพระราชดำรัสในวันขึ้นปีใหม่ ด้วยเหตุผลว่า “ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานกระแสพระราชดำรัสแก่ปวงชนชาวไทยเสมอมา”^{๕๑}

ลักษณะร่วมประการสำคัญของการริเริ่มพระราชพิธีต่างๆ ของราชสำนักขึ้นมาในช่วงรัฐบาลจอมพลสฤกษ์ คือการให้คำอธิบายว่าพระราชพิธีเหล่านั้นเป็น “โบราณราชประเพณี” หรือเคยได้ปฏิบัติเสมอมา แต่ไม่ว่าพระราชพิธีเหล่านั้น จะเป็นสิ่งที่เคยปฏิบัติมาแต่โบราณ อย่างพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ, พระราชพิธีขึ้นระวางช้างสำคัญ หรือเป็นส่วนหนึ่งของสมัยสมบูรณาญาสิทธิ์ อย่างงานเฉลิมพระชนมพรรษา หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่อย่างแท้จริง อย่างการกำหนดให้วันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นวันชาติ หรือการพระราชทานพระราชดำรัสวันปีใหม่ นัยทางประวัติศาสตร์ของพระราชพิธีเหล่านี้ที่เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤกษ์ก็คือ การทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์กลับมาเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของสังคมการเมืองไทยอีกครั้ง หลังจากที่ตลอด ๒๕ ปีก่อนหน้านั้น อิทธิพลทั้งทางด้านการเมืองและด้านวัฒนธรรมของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ได้ลดความสำคัญ of สถาบันพระมหากษัตริย์ลงไป

เราได้เห็นแล้วว่า พระราชพิธีเสด็จ พระราชทานผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราชลมารคที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤกษ์ เป็นส่วนหนึ่งของกระแสการฟื้นฟูสถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ร่วมกับพระราชกรณียกิจและพระราชพิธีอีกหลายประการ หลังจากนั้น พื้นที่ในการเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินยังต่างจังหวัดได้ขยายตัวมากขึ้น ดังที่กล่าวไว้ตั้งแต่ต้นบทว่า ในช่วงทศวรรษแรกของการครองราชย์ มีการเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระ

ข้างต้น บันทึกไว้ว่า “หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมา ๒๗ ปีแล้ว ไม่เคยมี การเฉลิมฉลองและประดับประดาไฟเพ็งจะมีในปีนี้เป็นครั้งแรก เข้าใจว่าคนที่เกิดมาซึ่งในขณะนี้มีอายุประมาณ ๓๐ ปี นั้น คงจะไม่ได้เห็น”

^{๕๑}บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๔๘/ ๒๕๐๒ วันอังคารที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ “พิธีแรกนาขวัญนั้น เป็นความนิยมแบบประเพณีเดิม...ซึ่งบัดนี้ได้เลิกกันไป สมควรจะได้พิจารณาฟื้นฟูขึ้นให้คงเป็นไปเช่นเดิม”

^{๕๒}บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ ๕๕/๒๕๐๒ วันอังคารที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๐๒ จาก การตรวจสอบในหนังสือ *กระแสพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช* (ธนบุรี: กรุงเทพฯการพิมพ์, ม.ป.ป.) พบว่า ก่อนหน้า พ.ศ. ๒๕๐๒ มีการพระราชทานพระราชดำรัสเนื่องในวันขึ้นปีใหม่เพียงครั้งเดียว คือใน พ.ศ. ๒๔๙๗ ดังนั้น จึงไม่อาจกล่าวได้ว่า การพระราชทานพระราชดำรัสในวันขึ้นปีใหม่ “เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานกระแสพระราชดำรัสแก่ปวงชนชาวไทยเสมอมา”

การให้คำอธิบายสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่โดยอ้างอิงไปยังประเพณีโบราณ หรืออ้างว่าได้มีการปฏิบัติสิ่งเหล่านั้นตลอดมา สอดคล้องกับสิ่งที่เรียกกันว่า “ประเพณีประดิษฐ์” (invented tradition) ที่มีลักษณะสำคัญคือ เป็นชุดของปฏิบัติการในรูปพิธีกรรมและสัญลักษณ์ ที่พยายามจะปลุกฝังคุณค่าบางอย่าง ผ่านการทำซ้ำๆ และการอ้างถึงความต่อเนื่องมาจากอดีต ทั้งๆ ที่โดยข้อเท็จจริงแล้วปฏิบัติการเหล่านั้นเกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ใหม่ ดู Eric Hobsbawm, “Introduction: Inventing Tradition,” pp. 1-14.

กฐินแก่พระอารามต่างจังหวัดเพียง ๒ ครั้ง คือที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและนครปฐม ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ และ ๒๔๙๖ ตามลำดับ จนสิ้นทศวรรษ ๒๔๙๐ ไม่พบว่ามีการเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินยัง ท้องที่ต่างจังหวัดอีก

เท่าที่ปรากฏในเอกสาร เมื่อขึ้นทศวรรษ ๒๕๐๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินแก่พระอารามในต่างจังหวัดเป็นครั้งแรกแก่วัดบางพลีใหญ่ อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการในวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๔^๓ หลังจากนั้น การเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินยังต่างจังหวัดถือเป็นพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติเป็นประจำทุกฤดูกฐิน ปีละ ๒-๓ วัด แล้วแต่กรณี นอกจากนี้ พระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับศาสนาในท้องที่ต่างจังหวัดยังได้แก่ การเสด็จ ไปทรงเป็นองค์ประธานในพิธีผูกพัทธสีมาพระอุโบสถ ตัดลูกนิมิต, การยกช่อฟ้าอุโบสถ, การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หรือการเททองหล่อพระประธาน เป็นต้น

จากตารางที่ ๒.๑ จะเห็นได้ว่าในช่วงประมาณ ๑๐ ปีระหว่างครึ่งหลังของทศวรรษ ๒๕๐๐ ถึง ต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ การเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดที่เกี่ยวกับศาสนามีจำนวนประมาณปีละ ๕ ครั้ง เมื่อถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ การเสด็จ ในพระราชกรณียกิจดังกล่าวเพิ่มจำนวนวันขึ้นเป็นประมาณปีละ ๑๐ ครั้ง จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๙ และ ๒๕๒๐ เป็น ๒ ปีที่การเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดเกี่ยวกับศาสนาเพิ่มขึ้น เป็นปีละ ๒๐ ครั้ง แต่หลังจากนั้นจนกระทั่งสิ้นสุดทศวรรษ ๒๕๒๐ มีเพียง พ.ศ. ๒๕๒๒ และ ๒๕๒๓ ที่มีจำนวนวันการเสด็จ มากกว่า ๑๐ ครั้ง นอกจากนี้มีจำนวนวันไม่ถึงปีละ ๑๐ ครั้ง และลดลงเหลือเพียงปีละ ๑ และ ๒ ครั้งตามลำดับใน ๒ ปีสุดท้ายของทศวรรษ

^๓ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๘ ตอนที่ ๑๐๑, วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๔, หน้า ๒๔๓๙.

ตารางที่ ๒.๑: จำนวนครั้งของการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในแต่ละปี

ปี	จำนวนครั้ง	ปี	จำนวนครั้ง
๒๕๐๑	๑	๒๕๑๖	๘
๒๕๐๒	๐	๒๕๑๗	๑๐
๒๕๐๓	๐	๒๕๑๘	๙
๒๕๐๔	๑	๒๕๑๙	๒๑
๒๕๐๕	๑	๒๕๒๐	๑๙
๒๕๐๖	๓	๒๕๒๑	๙
๒๕๐๗	๔	๒๕๒๒	๑๓
๒๕๐๘	๕	๒๕๒๓	๑๓
๒๕๐๙	๖	๒๕๒๔	๘
๒๕๑๐	๕	๒๕๒๕	๖
๒๕๑๑	๔	๒๕๒๖	๐
๒๕๑๒	๕	๒๕๒๗	๗
๒๕๑๓	๕	๒๕๒๘	๖
๒๕๑๔	๖	๒๕๒๙	๑
๒๕๑๕	๑๒	๒๕๓๐	๒

ในด้านเนื้อหา ก่อนจะถึงต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ การเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในแต่ละครั้ง จะเป็นการปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้านศาสนาโดยเฉพาะแต่เพียงอย่างเดียว ไม่ที่จะเป็นการพระราชทานผ้าพระกฐิน, การผูกพัทธสีมาตัดลูกนิมิต, การทรงพระราชกุศลวันวิสาขบูชา, การยกช่อฟ้าพระอุโบสถ, การเททองหล่อพระพุทธรูป หรือการทรงพระราชกุศลทั่วไป ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ เริ่มปรากฏว่ามีการปฏิบัติพระราชกรณียกิจอื่นๆ ในคราวเดียวกันด้วย เช่น ในการเสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐินเป็นการส่วนพระองค์ที่วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากพิธีแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จไปยังสุสานหลังพระอุโบสถ ทรงวางพวงมาลาและดอกไม้ ณ ที่บรรจุศพเจ้าหน้าที่ตำรวจที่เสียชีวิตจาก

การต่อสู้กับผู้ก่อการร้ายและจากสงครามเวียดนาม จากนั้นเสด็จ เยี่ยมราษฎรที่มาเข้าเฝ้าฯ รับเสด็จ ในบริเวณวัด^{๔๔}

ช่วงรอยต่อระหว่างทศวรรษ ๒๕๑๐ กับทศวรรษ ๒๕๒๐ เกิดปรากฏการณ์ที่น่าสนใจในการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับศาสนา นั่นคือ บ่อยครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ ไปพระราชทานธงประจำรุ่นแก่ลูกเสือชาวบ้านในคราวเดียวกับที่มีการเสด็จ เกี่ยวกับศาสนา ลักษณะดังกล่าวเริ่มต้นใน พ.ศ. ๒๕๑๗^{๔๕} ค่อยๆ เพิ่มความถี่ขึ้นจนมีจำนวนครั้งสูงสุดใน พ.ศ. ๒๕๒๐ และค่อยๆ ลดจำนวนครั้งลงจนหมดไปหลัง พ.ศ. ๒๕๒๓ ปรากฏการณ์นี้สอดคล้องกับพระราชกรณียกิจในการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดในช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการคุกคามของคอมมิวนิสต์ภายในประเทศ ซึ่งการเสด็จ ไปพระราชทานธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของพระราชกรณียกิจดังกล่าว ซึ่งจะอภิปรายต่อไปในบทที่ ๔

ในทศวรรษ ๒๕๒๐ ยังปรากฏความเปลี่ยนแปลงในการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่น่าสนใจกล่าวถึง นั่นคือ บ่อยครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ ไปทรงนมัสการพระภิกษุที่มีชื่อเสียงเป็นที่ศรัทธาของประชาชนในต่างจังหวัด เท่าที่พบข้อมูล การเสด็จ ในลักษณะดังกล่าวเริ่มต้นในปลาย พ.ศ. ๒๕๑๙^{๔๖} เว้นไปในสองปีถัดมา เริ่มอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๒๒ และกลายเป็นพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเกือบทุกปี ปีละ ๔-๕ ครั้ง เมื่อพิจารณาจากรายชื่อพระภิกษุต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ไปทรงนมัสการในช่วงเวลาดังกล่าวพบว่าส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระภิกษุชื่อดังสายวิปัสสนากรรมฐานแทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี, พระอาจารย์แบน ธนากโร วัดคอยธรรมาเจติย์ จังหวัดสกลนคร หรือพระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย รวมทั้งการเสด็จ ไปนมัสการหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดคอยแม่ปิ้ง

^{๔๔}พระราชกรณียกิจระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๑๓-กันยายน ๒๕๑๔ (พระนคร: สำนักพระราชเลขาธิการ, ๒๕๑๔), ไม่มีเลขหน้า.

^{๔๕}พระราชกรณียกิจระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๑๖-กันยายน ๒๕๑๗ (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขาธิการ, ๒๕๑๗), ไม่มีเลขหน้า.

^{๔๖}พระราชกรณียกิจระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๑๙-กันยายน ๒๕๒๐ (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขาธิการ, ๒๕๒๐), หน้า ๔๔

งานวิจัยชิ้นหนึ่งระบุว่า การปฏิบัติตนตามแนวทางพระอาจารย์มั่น ซึ่งมีลักษณะเป็นขบวนการ “เป็นปฏิปักษ์ของฝ่ายอนุรักษ [ษ์] นิยมที่ต่อต้านกระแสความเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝ่ายซ้าย” ร่วมกับสำนักหุบผาสวรรค์ และพระกิตติวุฒิชัย ซึ่งล้วนเทศน์คัดค้านลัทธิคอมมิวนิสต์และใช้ “แนวพุทธศาสนาแบบรุนแรง” รวมทั้งการฟื้นฟูไตรภูมิพระร่วง ทั้งหมดเป็นการเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในทศวรรษ ๒๕๑๐ ดู ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, หน้า ๓๙๗-๔๐๐.

จังหวัดเชียงใหม่ ในระหว่างการเสด็จ แปรพระราชฐานที่พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ จนกระทั่งการเสด็จ พระราชทานเพลิงศพหลวงปู่แหวน เมื่อเดือนมกราคม ๒๕๓๐^{๕๗}

ลักษณะของการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดในทศวรรษ ๒๕๒๐ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติควบคู่กันไปกับการเสด็จ เกี่ยวกับศาสนากิจประการก็คือ พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับโครงการพัฒนาชนบท ดังที่จะได้แสดงให้เห็นในบทที่ ๕ ว่าในช่วงเวลาประมาณปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ต่อต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ การเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจดังกล่าวจะเริ่มมีปริมาณมากขึ้น และจะกลายเป็นพระราชกรณียกิจหลักของการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดตั้งแต่กลางทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นไป

๒.๒.๓ การเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระพุทธรูปพิตร

พระพุทธรูปพิตร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้จัดสร้างขึ้น เพื่อนำไปประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปประจำจังหวัดทั่วประเทศ ตามที่มีการบันทึกไว้ พระราชดำริดังกล่าวเริ่มใน พ.ศ. ๒๕๐๙ โปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการกรมศิลปากรผู้หนึ่งเข้ามาบั้นหุ่นพระในพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ทรงตรวจพุทธลักษณะจนพอพระราชหฤทัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้ช่างเททองหล่อขึ้น และทรงขนานนามว่า พระพุทธรูปพิตร ที่ฐานบัวหงายจะบรรจุ “พระกำลังแผ่นดิน” หรือ “พระจิตรลดา” ซึ่งเป็นพระพิมพ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างจากฝีพระหัตถ์ ประกอบด้วยผงดินและ “วัตถุกศักดิ์สิทธิ์” จากทั่วประเทศ^{๕๘} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มพระราชทานพระพุทธรูปพิตรเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๑๐

ในงานวิจัยชิ้นหนึ่งได้ระบุเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปพิตรไว้ว่า

การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรในจังหวัดต่าง ๆ ที่ได้เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ มาโดยลำดับนั้น ได้ก่อให้เกิดสายสัมพันธ์ในทางจิตใจที่สำคัญระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนอย่างกว้างขวาง ในฐานะที่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศเป็นพุทธศาสนิกชน ที่พึงทางจิตใจของประชาชนที่สำคัญก็คือ พระพุทธรูป ในฐานะที่เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า จากการที่พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปสัมผัสประชาชนอย่างใกล้ชิด ได้ทรงเห็นถึงความลำบากและความทุกข์ยากของประชาชนทั่วทุกหนทุกแห่ง พระราชดำริที่จะพระราชทานพระพุทธรูปที่ทรง

^{๕๗} พระราชกรณียกิจระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๒๙-กันยายน ๒๕๓๐ (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขานุการ, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

^{๕๘} สมบัติ จำปาเงิน, “พระพุทธรูปพิตร,” ใน กรุงเทพฯ เมื่อ ๒๐๐ ปี (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๙-๒๗. ข้อเขียนชิ้นนี้มีรายชื่อที่มาของ “วัตถุกศักดิ์สิทธิ์” จากจังหวัดต่าง ๆ รวมทั้งระเบียบปฏิบัติที่สำนักพระราชวังกำหนดขึ้นสำหรับจังหวัดต่าง ๆ ที่ได้รับพระราชทาน เนื้อหาหลักของข้อเขียนชิ้นนี้ได้รับการเผยแพร่อีกครั้งโดยดัดแปลงบางส่วนใน ชายเดี่ยว พัฒนาสุวรรณ, พระกำลังแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑), หน้า (๒๙)-(๔๙).

สร้างจึงเป็นเสมือนการพระราชทานขวัญและกำลังใจให้แก่ประชาชนอย่างสำคัญ... พระพุทธรูปราชูปถัมภ์เป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความผูกพันทางด้านจิตใจระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับประชาชนโดยมีพระพุทธรูปเป็นสื่อกลาง^{๕๙} (เน้นคำและสะกดตามต้นฉบับ)

ในงานเขียนอีกครั้ง ให้คำอธิบายว่า “พระพุทธรูปองค์นี้ นอกจากจะเป็นนิมิตหมายแห่งคุณพระรัตนตรัยอันเป็นที่เคารพบูชาสูงสุดแห่งพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแห่งความผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับบรรดาพสกนิกรทั้งมวลของพระองค์”^{๖๐}

คำอธิบายทั้ง ๒ ข้างต้น มีจุดร่วมคือ นอกจากพระพุทธรูปราชูปถัมภ์จะมีความหมายในทางศาสนาแล้ว ยังเป็นตัวแทนความผูกพันระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับประชาชน

อย่างไรก็ตาม จากที่มีการบันทึกไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปพระราชทานพระพุทธรูปราชูปถัมภ์เป็นครั้งแรกที่จังหวัดอุดรธานีใน พ.ศ. ๒๕๑๐ และได้พระราชทานพระราชดำรัสดังนี้

ข้าพเจ้ามีความยินดีมากที่ได้มาเยี่ยมจังหวัดอุดรธานีอีกครั้งหนึ่ง และได้พบกับท่านทั้งหลายซึ่งพร้อมกันมาแสดงไมตรีจิตต้อนรับ ข้าพเจ้ามาเยี่ยมท่านคราวนี้ได้ นำพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ประจำจังหวัดมามอบให้ด้วย พระพุทธรูปองค์นี้ ข้าพเจ้าสร้างขึ้นเพื่อมอบไว้เป็นพระพุทธรูปประจำจังหวัด ที่ฐานบัวหงายข้าพเจ้าได้บรรจุพระพิมพ์องค์หนึ่งได้ทำขึ้นด้วยผงศักดิ์สิทธิ์อันได้มาจากจังหวัดต่าง ๆ ทั้งพระราชอาณาจักร มีผงดินทรายและเกสรดอกไม้ที่บูชาหลวงพ่อกวัดมัชฌิมาวาส ผงดินทราย ผงรูปและเกสรดอกไม้จากที่บูชาศาลเทพารักษ์ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมจังหวัดอุดรธานีนี้รวมอยู่ด้วย พระพุทธรูปราชูปถัมภ์นี้ นอกจากจะถือเป็นนิมิตหมายแห่งคุณพระรัตนตรัยอันเป็นที่เคารพสูงสุดแล้ว ข้าพเจ้ายังถือเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของประเทศชาติไทย และความสามัคคีกลมเกลียวกันของประชาชนชาวไทยอีกด้วย ข้าพเจ้าจึงได้บรรจุพระพิมพ์ ซึ่งทำด้วยผงศักดิ์สิทธิ์จากทุกจังหวัดแล้ว และนำมามอบให้แก่ท่านด้วยตนเอง

ขออนุภาพแห่งพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ จงปกป้องรักษาท่านทั้งปวง ให้พ้นจากทุกข์ภัยทุก ๆ ประการ บันดาลให้เกิดความสุขสวัสดิ์ มีความก้าวหน้ารุ่งเรืองในอาชีพการงานและมีความสมัครสมานกันสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมืองของเราสืบไป^{๖๑}

^{๕๙} สุทธิ อาสะไวย์, *จักรวรรดิวัตรในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว* (เอกสารวิจัย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๖๐} สมบัติ จำปาเงิน, “พระพุทธรูปราชูปถัมภ์,” หน้า ๑๙. และดูคำอธิบายที่คล้ายกันใน ชายเดี่ยว พัฒนาสุวรรณ, *พระกำลังแผ่นดิน*, หน้า ๒๙.

^{๖๑} สมบัติ จำปาเงิน, “พระพุทธรูปราชูปถัมภ์,” หน้า ๒๗.

ในการเสด็จ จังหวัดน่านเมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๑๒ หลังจากที่พระราชทานพระพุทธรูป
ราชูปถัมภ์และทรงสักการะพระธาตุแช่แห้งแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า

ข้าพเจ้ามาเยี่ยมท่านครั้งนี้ ได้นำพระพุทธรูปราชูปถัมภ์มามอบให้ด้วย พระ
พุทธรูปราชูปถัมภ์นี้ ข้าพเจ้าสร้างขึ้นสำหรับมอบให้เป็นพระพุทธรูปประจำจังหวัด ที่
บัวฐานข้าพเจ้าบรรจุพระพิมพ์ไว้อีกหนึ่ง เป็นพระซึ่งทำด้วยผงศักดิ์สิทธิ์ที่ได้มาจาก
ทุกจังหวัดทั่วราชอาณาจักร มีผงศักดิ์สิทธิ์จากปูชนียสถานและปูชนียวัตถุของ
จังหวัดน่าน เช่น ผงจากองค์พระธาตุแช่แห้งและผงทองจากองค์พระเจ้าทองทิพย์
เป็นต้น รวมอยู่ด้วย ข้าพเจ้าถือว่าพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ นอกจากจะเป็น
เครื่องหมายแทนคุณพระรัตนตรัยอันเป็นที่เคารพสูงสุดแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแห่ง
ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาติไทยและคนไทยอีกด้วย จึงได้บรรจุพระพิมพ์ซึ่งทำ
ด้วยผงศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว ให้เป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำจังหวัด และนำมามอบ
ให้แก่ท่านเอง^{๖๒}

ไม่กี่ปีต่อมา ในการเสด็จ ไปพระราชทานพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช
ทรงมีพระราชดำรัสใจความว่า

พระพุทธรูปราชูปถัมภ์นี้ทรงสร้างขึ้นสำหรับพระราชทานเป็นพระพุทธรูป
ประจำจังหวัด ทรงบรรจุพระพิมพ์ไว้อีกหนึ่ง เป็นพระที่ทรงทำขึ้นด้วยผงศักดิ์สิทธิ์
ซึ่งได้มาจากจังหวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร ทรงถือว่าเป็นที่ตั้งแห่งคุณพระรัตนตรัย
และเป็นที่ยกย่องของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของประเทศและคนไทยทั้งชาติ จึง
ได้ทรงนำมาพระราชทานด้วยพระองค์เอง ทรงขอให้ทุกคนรับพระพุทธรูปราชูปถัมภ์
ไว้เพื่อเป็นสิริมงคลสำหรับจังหวัดและสำหรับตัว เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจใน
การที่ประกอบความดี และทรงขอให้ระลึกว่าในการทำการงานทั้งปวงนั้นทุกคนต้อง
ตั้งใจจริง อดทนและขยันหมั่นเพียร ซื่อตรง เห็นอกเห็นใจ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มี
เมตตา มุ่งดีมุ่งเจริญต่อกัน ยึดมั่นในสามัคคีธรรม ความสุจริต ทั้งในความคิดและการ

^{๖๒}ข่าวในพระราชสำนัก, ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๒. พระราชกรณียกิจหลังจากนั้นคือ ทรงพระ
สุหร่ายและทรงเจิมแผ่นดวงฤกษ์ศาลากลางจังหวัด ทรงกดปุ่มเปิดแพรคลุมป้ายโรงเรียนราชานุบาล
ทรงเยี่ยมโรงพยาบาลจังหวัดน่าน พระราชทานเงินค่าก่อสร้าง ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับทหาร
ตำรวจ และอาสาสมัครที่ได้รับบาดเจ็บจากการปราบปรามผู้ก่อการร้าย ได้พระราชทานเงินคนละ ๘๐๐
บาท หลังจากนั้น ทรงฟังรายงานสรุปการปราบปรามผู้ก่อการร้าย และโปรดให้เครื่องบินพระราช
พาหนะบินไปทรงตรวจยุทธภูมิ บริเวณที่มีการปะทะระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ก่อการร้าย ที่บ้านด่าน
อำเภอปัว จังหวัดน่าน

กระทำ ถือเอาความมั่นคงและประโยชน์ร่วมกันเป็นจุดหมายสำคัญ กิจที่ทำทุกอย่าง
จึงจะสำเร็จผลอันสมบูรณ์ และช่วยให้รักษาความเป็นปึกแผ่นไว้ได้^{๖๓}

พระราชดำรัสในการพระราชทานพระพุทธรูปพิตรทั้ง ๓ ฉบับข้างต้น ห่างกันหลายปี แต่
มีใจความหลักเหมือนกันทุกประการ ที่สำคัญที่สุดก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม
ความหมายของพระพุทธรูปพิตรด้วยพระองค์เอง ว่านอกจากจะเป็นตัวแทนของพระรัตนตรัย
แล้ว ยังแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศชาติ และความสามัคคีของประชาชนชาว
ไทย การที่ทรงเน้นเรื่องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความสามัคคีเป็นเวลาหลายปีติดต่อกัน
แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับคุณค่า ๒ ประการนี้เป็นอย่างมาก

ในเมื่อพระพุทธรูปพิตรเป็นตัวแทนของความเป็นหนึ่งเดียวและความสามัคคี เราจึง
สามารถตีความได้ว่า ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักว่า พระองค์ ซึ่ง
เป็นทั้งผู้สร้างและผู้พระราชทานพระพุทธรูปดังกล่าว เป็นที่มาของคุณค่าทั้ง ๒ ประการ ในแง่นี้ พระ
พิมพ์ หากตัดความ “ศักดิ์สิทธิ์” ออกไป การที่ทรงเน้นย้ำเสมอว่าสร้างจากวัตถุที่รวบรวมจากทั่ว
ประเทศ จึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นศูนย์รวม ความเป็นศูนย์กลาง ความเป็นหนึ่งเดียว เมื่อ
พระราชทานไปประดิษฐานยังจังหวัดต่าง ๆ สัญลักษณ์ของความเป็นหนึ่งเดียวดังกล่าว ก็ถือว่าได้
กระจายกลับไปยังจังหวัดนั้น ๆ อีกครั้ง ในแง่นี้ การพระราชทานพระพุทธรูปพิตร จึงเป็น
สัญลักษณ์ของการสถาปนาสถานะความเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของชาติแก่
สถาบันกษัตริย์

โดยสรุปอีกครั้ง การพระราชทานพระพุทธรูปพิตรที่เริ่มในต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ ชี้ให้เห็น
ว่า อย่างน้อยที่สุดในช่วงเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าพระองค์เป็นที่มาของ
ความเป็นหนึ่งเดียวและความสามัคคีของประชาชนในชาติ ทรงตระหนักว่าพระองค์ทรงเป็นศูนย์กลาง
ของประเทศ การพระราชทานพระพุทธรูปพิตรเป็นวิธีการที่ทรงแสดงออกซึ่งความตระหนัก
ดังกล่าว และนอกจากเป็นวิธีการแสดงออกแล้ว กล่าวได้ว่า การประดิษฐานพระพุทธรูปพิตรให้
เป็นพระพุทธรูปประจำจังหวัด ยังเป็นการสร้างความยอมรับในพระราชสถานะความเป็นศูนย์กลางของ
พระองค์เช่นกัน

^{๖๓}พระราชกรณียกิจระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๑๕-กันยายน ๒๕๑๖ (กรุงเทพฯ: สำนักพระราช
เลขาธิการ), ไม่มีเลขหน้า.

ระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับพระพุทธรูปพิตรที่ออกโดยสำนักพระราชวังเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐
จึงมีความสอดคล้องกับการตีความเช่นนี้

๑. เมื่อจังหวัดใดได้รับพระราชทานไปแล้ว ให้ประดิษฐานพระพุทธรูปนั้นไว้
ณ ที่อันสมควรในศาลากลางจังหวัด

๒. เมื่อทางจังหวัดมีงานพิธีใด ๆ ซึ่งต้องตั้งที่บูชาพระรัตนตรัยก็ให้อัญเชิญ
พระพุทธรูปพิตรมาประดิษฐานเป็นพระบูชาในพิธีนั้น ๆ ทั้งนี้ยกเว้นพิธีที่
กระทำในโบสถ์วิหารหรือปูชนียสถานใด ๆ ซึ่งมีพระประธานหรือปูชนียวัตถุอื่นใดเป็น

๒.๔ สรุป

ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ กิจการทางศาสนาเป็นส่วนหนึ่งที่ทั้งราชสำนักไทยและผู้นำพลเรือนต่างใช้เพื่อแสวงหาความเป็นผู้นำแห่งชาติ กระบวนการดังกล่าวไม่เพียงเป็นการพยายามเข้าควบคุมองค์กรทางศาสนาที่เป็นทางการอย่างมหาเถรสมาคมหรือการยึดกุมอำนาจในการแต่งตั้งผู้นำสงฆ์ระดับสูงเท่านั้น^{๖๔} การแสดงตนต่อสาธารณชนเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาเป็นอีกแง่มุมหนึ่งชัดเจนไม่แพ้กัน

ในทศวรรษแรกของการครองราชย์ ดังที่พบได้ในงานศึกษาการเมืองไทยสมัยใหม่ทั่วไป แม้ว่าจะมีความพยายามในการฟื้นฟูพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมาหลังจากตกต่ำลงไปจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งหลังของทศวรรษ ๒๔๘๐ ที่

ประธานอยู่แล้ว และยกเว้นพิธีซึ่งต้องใช้พระพุทธรูปอื่นเป็นประธานโดยเฉพาะ เช่น พระพุทธคันธารราษฎร์ เป็นต้น

๓. เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปยังจังหวัดเพื่อทรงเป็นประธานพระราชพิธีหรือพิธีทางจังหวัดก็ดี ก็ให้ทางจังหวัดอัญเชิญพระพุทธรูปราชูปถัมภ์มาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระราชพิธีและพิธีนั้นๆ ทุกครั้ง หากพระราชพิธีหรือพิธีนั้นๆ กระทำในพระอารามหรือในปูชนียสถาน ซึ่งมีพระประธานหรือปูชนียวัตถุอันใดเป็นประธานอยู่แล้ว ก็ให้อัญเชิญพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ไปประดิษฐาน ณ ที่บูชาต่างหากอีกที่หนึ่งเพื่อทรงนมัสการ

๔. เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพระราชกรณียกิจ ณ จังหวัด ให้ทางจังหวัดอัญเชิญพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ไปประดิษฐานไว้ ณ ที่บูชาเพื่อทรงนมัสการในพลับพลาหรือที่ประทับซึ่งได้จัดไว้ในกรณีนี้ หากท้องที่ที่เสด็จพระราชดำเนินนั้นห่างไกลจากศาลากลางจังหวัดและเป็นที่ยุทธกันดารไม่สะดวกแก่การคมนาคมหรือการเสด็จพระราชดำเนินนั้นเป็นการรีบด่วนหรือเพียงเป็นการเสด็จพระราชดำเนินผ่าน ทางจังหวัดจะพิจารณาให้งดเสียก็ได้ตามแต่จะเห็นควร

๕. เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรม ณ จังหวัด ให้ทางจังหวัดอัญเชิญพระพุทธรูปราชูปถัมภ์มาประดิษฐานไว้ ณ ที่บูชาในพลับพลาหรือในที่ประทับตลอดเวลาที่ประทับแรมอยู่ และให้อัญเชิญกลับไปยังศาลากลางจังหวัด เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ว ในกรณีให้กองมหาดเล็กปฏิบัติเช่นเดียวกับระเบียบแบบแผนที่มีอยู่แล้วเกี่ยวกับพระชัชวาลโหลหะประจำรัชกาล

๖. หากทางจังหวัดเห็นสมควรจะอัญเชิญพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ออกให้ประชาชนได้นมัสการในงานเทศกาลใดๆ ก็ให้กระทำได้ตามแต่จะเห็นควร อนึ่ง การปิดทองที่องค์พระพุทธรูปนั้นอาจทำให้องค์พระเสียดความงามไปบ้าง หากทางจังหวัดจะประดิษฐานพระพุทธรูปราชูปถัมภ์บนฐานซึ่งทำด้วยวัตถุอันอาจปิดทองได้อีกชั้นหนึ่งให้ประชาชนได้ปิดทองก็จะเป็นการเหมาะสมยิ่งขึ้น

ดู สมบัติ จำปาเงิน, “พระพุทธรูปราชูปถัมภ์,” หน้า ๒๔-๒๖.

^{๖๔} ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุง*, หน้า ๓๕๘.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ กลับมาประทับภายในประเทศเป็นการถาวร แต่ด้วยการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่นอกจากจะเป็นหนึ่งในผู้ก่อการ ๒๔๗๕ แล้ว ยังเป็นผู้ที่มีความพยายามในการสร้างตนเองให้เป็นผู้นำของวัฒนธรรมแห่งชาติ ยังคงเป็นผู้นำรัฐบาลอยู่ สถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังไม่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาได้อย่างเต็มที่ ต้องรอจนหลังการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ และ ๒๕๐๑ ที่กระบวนการฟื้นฟูสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์จะเริ่มขึ้นอย่างชัดเจน

พิจารณาตามกรอบนี้ เอกสารที่นำมาแสดงในบทที่ ๒ ให้ข้อมูลว่าพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานผ้าพระกฐินเป็นส่วนหนึ่งของกิจการทางวัฒนธรรมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับ การสถาปนาความเป็นผู้นำแห่งชาติ ที่ดูเหมือนว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามจะกุมความเหนือกว่าไว้ได้ในช่วงแรกปรากฏเป็นรูปธรรมในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทานที่จอมพล ป. เป็นประธานในพิธี ก่อนที่การเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค จะได้รับการฟื้นฟูในช่วงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ พร้อมๆ กับกิจการด้านวัฒนธรรมอื่นๆ ที่ได้รับการสร้างขึ้นใหม่ในช่วงเวลาเดียวกัน

หลังจากนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านศาสนากับการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัดเริ่มชัดเจนมากขึ้น การเสด็จ ไปพระราชทานผ้าพระกฐินยังพระอารามต่างจังหวัดที่มีไม่กี่ครั้งในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อมาถึงทศวรรษ ๒๕๐๐ ก็มีการเสด็จ ทุกปี รวมทั้งการเสด็จ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนากรณีอื่นๆ อย่างการเสด็จ ไปยกข้อฟ้า, ผูกพัทธสีมาฝังลูกนิมิต, ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันวิสาขบูชา เป็นต้น และในทศวรรษ ๒๕๑๐ จนถึงทศวรรษ ๒๕๒๐ การเสด็จเกี่ยวกับศาสนาในลักษณะต่างๆ ข้างต้น จะมีความสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจในท้องที่ต่างจังหวัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติอยู่ในช่วงเวลานั้นๆ เช่น การพระราชทานธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้าน หรือการเสด็จ ไปทรงเยี่ยมโครงการพัฒนาชนบท เป็นต้น

การเสด็จ ไปพระราชทานพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ให้แก่จังหวัดต่างๆ ในต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ ส่วนหนึ่งกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการฟื้นฟูตั้งแต่สมัยรัฐบาลสฤษดิ์ อีกส่วนหนึ่ง เป็นปฏิบัติการรูปธรรมของความเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ขยายตัวออกไปยังพื้นที่นอกเมืองหลวงของประเทศ อย่างน้อยที่สุดในพระราชดำรัสที่พระราชทานระหว่างพิธี แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงสถานะดังกล่าวของพระองค์อย่างชัดเจน